

ale

Historisk tidskrift
för Skåneland

Nr 3 1975

ale

Historisk tidskrift för Skåneland
utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Redaktör Antikvarie Carin Bunte, Lund

Redaktionskommitté

Bitr. professor Erik Cinthio, Lund

Landsantikvarie Evald Gustafsson, Lund

Fil. lic. Gert Jeppsson, Lund

Fil. dr. Anna-Christina Meurling, Lund

Intendent Gustaf Åberg, Simrishamn

innehåll

	sid
Märta Strömberg: En grupp tidiga järnåldersgravar på Österlen	1
Jan Erik Augustsson: Lemmeströ kyrkoruin	17
Käthe Bålint: Fattigvården i Lund på 1860-talet	34
Märta Strömberg: Ett vendeltida bronsspänne från Bromölla	43
Aktuellt om antikvariskt	
Karin Johnson-Augustsson: Utgrävd hög i Halland	47
Lars Larsson: En ornerad renhornshacka	48

En grupp tidiga järnåldersgravar på Österlen

Av Märta Strömberg

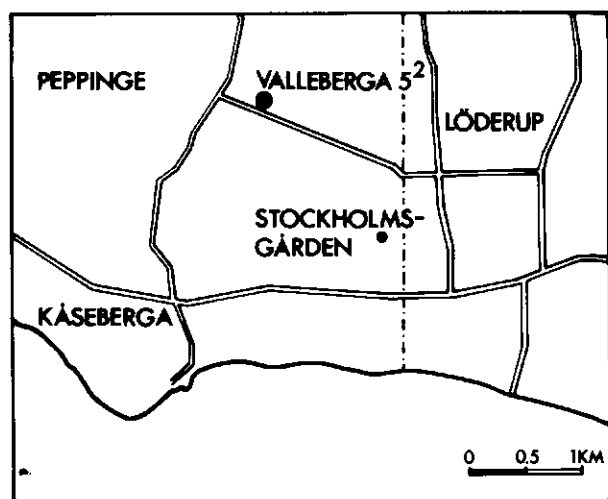

Fig. 1. Gravfältets läge.

Många uppgifter om det forntida livet kan man få från gravarna visar docent Märta Strömberg, som undersökt ett gravfält från första århundradet e Kr i Valleberga på Österlen.

Fältarkeologen måste vara beredd på överraskningar i sitt arbete. Det är inte alltid han finner det han söker eller normalt kan räkna med skall finnas på platsen. Ibland kan utgrävningarna resultera i ovanliga fynd eller anläggningar, som man ännu inte har någon större erfarenhet av i det aktuella området. De undersökningar, som utfördes år 1974 på Valleberga 5², gav i flera avseenden oväntade resultat. I det följande skall ges en preliminär redogörelse

för en liten grupp järnåldersgravar från århundradena omkring (företrädesvis efter) Kr.f.

Fyndplatsen är belägen i den fornlämningsrika Valleberga socken Ö om Ystad, närmare bestämt ca 100 m V om gårdsbyggnaderna på Valleberga 5² och 2,2 km från östersjökusten samt 1,25 km V om gränsen till Löderup (fig. 1). Här ligger en sandås, som visserligen endast höjer sig ca 10 m över havet men som ändå är relativt väl synlig i det sydost-

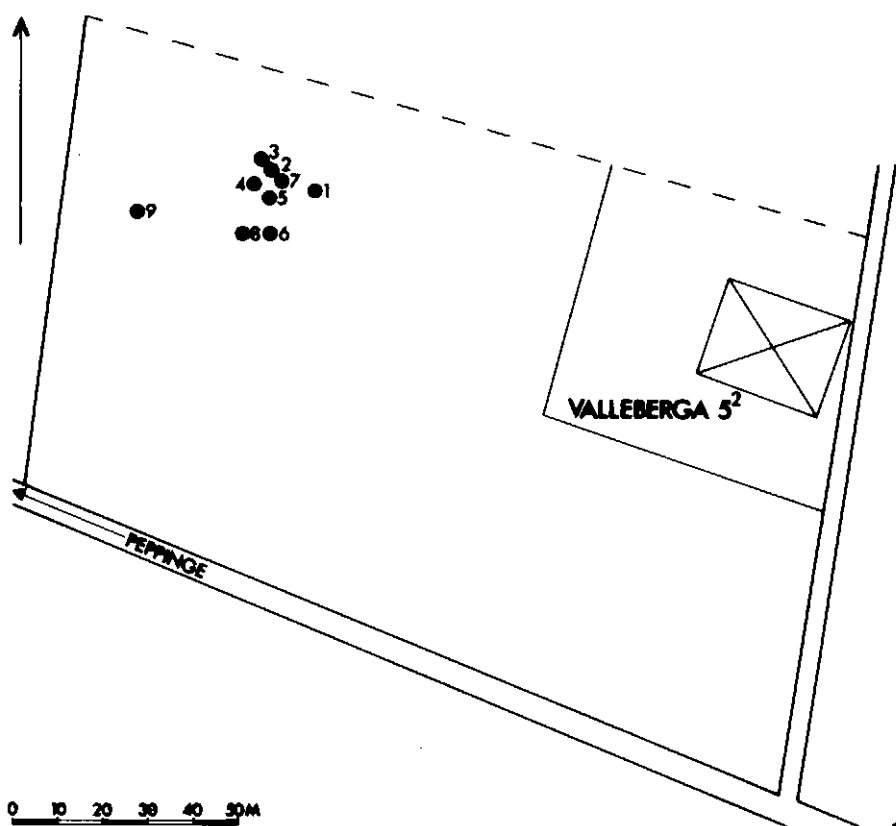

Fig. 2. Gravarnas spridning på Valleberga 5².

skånska slättlandskapet. Erfarenhetsmässigt vet man, att forntida gravar och ofta även boplatser är att finna på just sådana låga åssträckningar.

I samband med undersökningen av en fyndrik boplatz från yngre stenåldern påträffades några skelettgravar i egendomens nordvästra del. Senare fann man även ett par brandgravar. Som så ofta är fallet var det också nu genom jordbruksarbetet, som man kom gravarna på spåren. Någon avsiktlig djupplöjning var det dock inte fråga om utan antingen sandflykt eller en sammanpackning av det odlade skiktet, vilka båda kan

leda till att plogen tränger djupare ned än tidigare.

Eftersom anläggningarna var mycket enkla och fynden föga iögonfallande hade markägaren inte observerat, att jordbruksredskapen skadat ett par gravar. Det är därför helt osannolikt, att man skulle ha fått kännedom om gravfältets existens, om inte stenåldersundersökningarna föranlett arkeologiskt arbete på fältet.

I och med att den första graven påträffats erbjöd det inga större svårigheter att lokalisera ytterligare åtta gravar, som sedan undersöktes i olika etap-

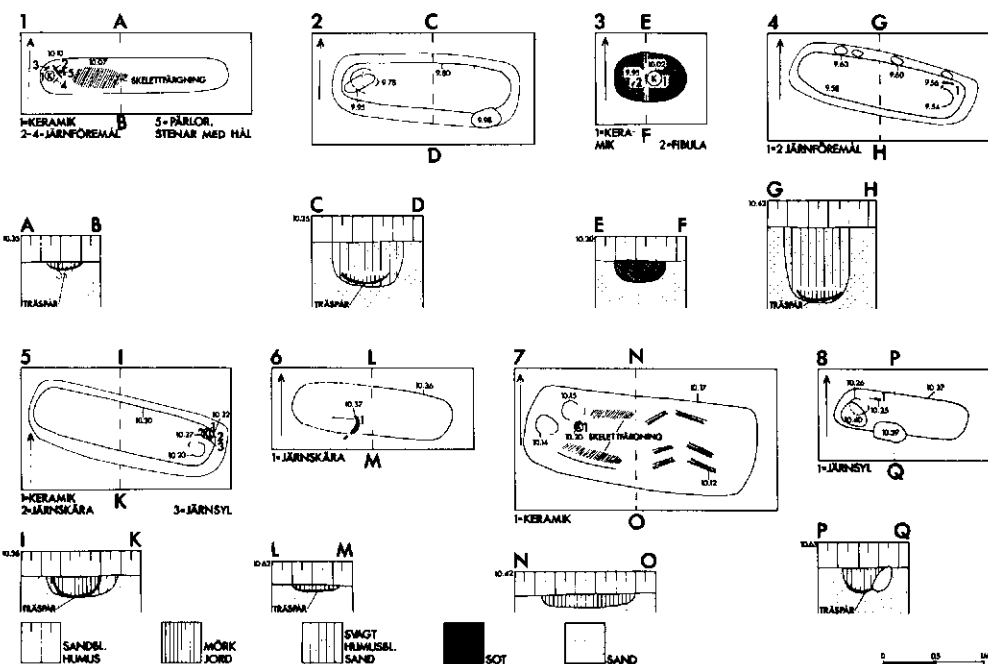

Fig. 3. Plan över grav 1—8.

per under hösten 1974 med smärre efterarbeten jämte rekognosceringar i början av 1975. Då de ekonomiska resurserna var ytterst begränsade och någon maskinell arbetskraft inte stod till förfogande kunde självfallet inga större ytor friläggas, och man kan därför inte göra någon helt säker bedömning av hur stor del av gravfältet, som påträffats. Den lucka man ser på spridningskartan (fig. 2) mellan grav 9 och gruppen i övrigt talar för att åtminstone några gravar tidigare förstörts eller — som ett mindre sannolikt alternativ — ligger oskadade kvar på större djup.

Grav 1 var en $1,9 \times 0,35$ m stor anläggning. Eftersom under ploglagret endast själva gravbotten var kvar, 8 cm tjock, är det svårt att närmare bestämma gravkonstruktionens art. Träspåren i botten och den skålade formen liksom även de avrundade ändarna på graven

(fig. 3) tyder dock snarast på att den döde vilat i en ekstock. Orienteringen var V—Ö. I västra delen syntes spår av ett skelett, men då inga ben var bevarade kan man inte avgöra, om huvudändan varit i V, som väl ändå är det mest troliga både med hänsyn till skelettfärgningens utbredning och gravgodsets placering, eller åt motsatta hållet.

Gravgodset låg samlat i västra delen och utgjordes av 9 föremål. Ett par järnföremål är starkt rotskadade och därigenom fragmentariska. Detta gäller en 14 cm lång *kniv* med svagt konvexböjd rygg och med bitar av träskaftet bevarade (fig. 4 a). Problematiskt är föremålet i två delar på fig. 4 b. Det kan vara fråga om en halvmånformigt böjd *kniv*. På en nu 4,9 cm lång *synål* (fig. 4 c) saknas nedre delen. En liten grupp *pärlor* och *hängsmycken* ingår också i

GRAV 1:74

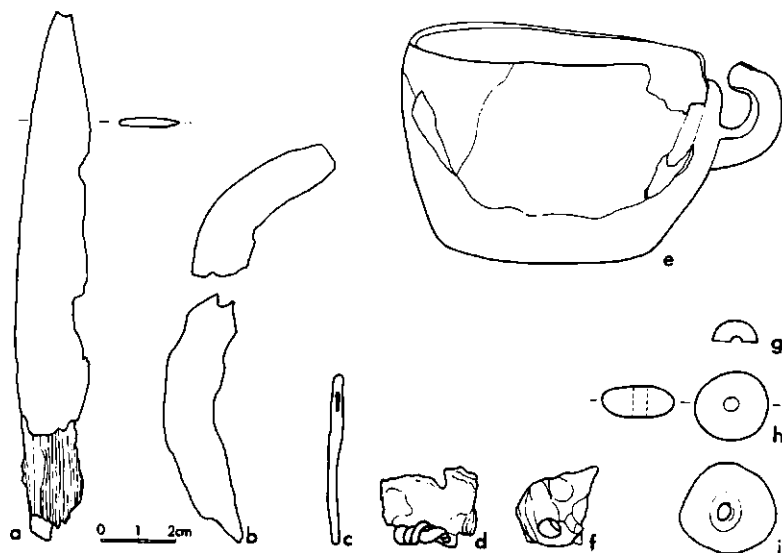

Fig. 4. Fynden i grav 1.

gravgodset. Det rör sig om en hel och en halv bärnstenspärla (fig. 4 g och h). Den hela är 2 cm i diameter. En oregelbunden pärla — eller ett hängsmycke — med ett största tvärmått på 2,6 cm är tillverkad av ett mycket lätt och löst stenmaterial (fig. 4 i). En sten av ett liknande men något tyngre stenmaterial med ett naturligt hål har troligen tjänstgjort som ett hängsmycke eller en amulett (fig. 4 f).

Möjligen har alla dessa föremål legat i en tygpåse, som tillslutits med en *snodd*. Intill järnet låg en liten rostbemängd klump, som innehåller ett grovt hoprullat material. Men där finns också en bit av en tunn *snodd* (fig. 4 d, där man endast ser den grövre biten). Kanske har den tunna tråden hört till pärlorna och hängsmyckena.

I gravinventariet ingår också en liten *lerkopp* (fig. 4 e). Den är något oregelbundet formad med svagt konvexböjd kärlvägg. Höjden är 5,5 cm, mynnings-

diametern 9 cm, bottendiametern 6 cm. Överst på kärlväggen sitter ett öra.

Grav 2 hade ungefär samma orientering, dock med en liten dragnings åt VNV—OSO (fig. 3). Till skillnad från förhållandena i grav 1 syntes här en nedgrävning för graven (fig. 5). Storleken på denna var $1,86 \times 0,8$ m. I detta fall låg den skålformade gravbotten 40 cm under det plöjda lagret. Även här fanns det spår av en träkista (ekstock), vars storlek trots de bitvis otydliga konturerna kunde uppmätas till $1,68 \times 0,46$ m. I västra delen av graven låg en sten och i den östra ytterligare en. Under den förra stenen syntes svaga spår av ett kranium, men eljest fanns det inga lämningar av skelettet och inte heller något gravgods.

Grav 3 var en brandgrav i form av en oval grop, $0,7 \times 0,48 \times 0,2$ m stor, fylld med sot, träkol, brända benbitar samt föremål (fig. 3). Här låg en starkt

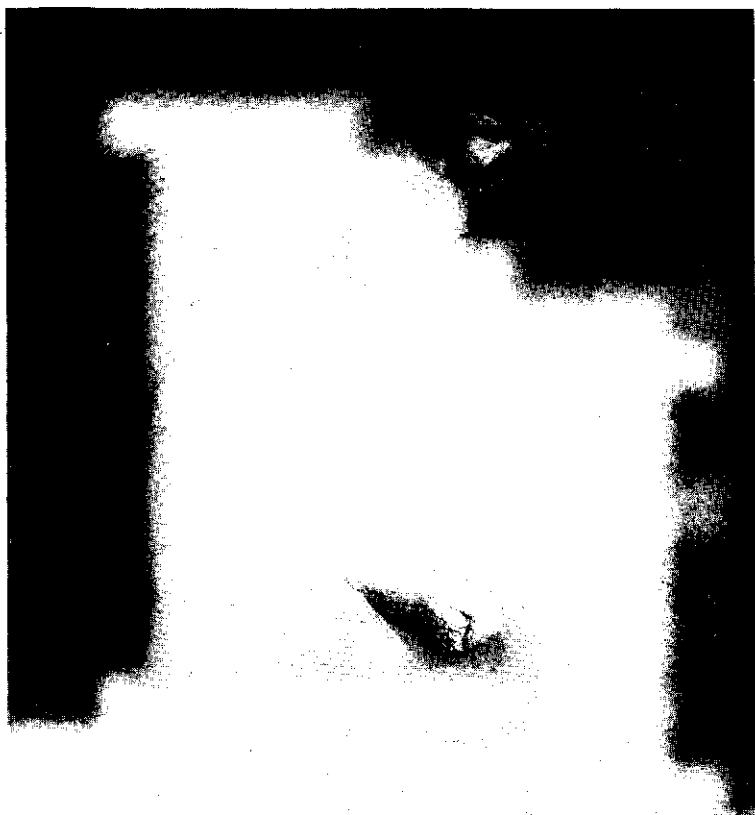

Fig. 5.
Grav 2.

skadad *fibula* av brons (fig. 6 a). Det är en 3,4 cm lång bit av bågen till ett kraftigt profilerat dräktspänne.¹ Mitt i groppen låg en samling *krukskärvor*. Det är sammanlagt 32 skärvor, en del av dessa emellertid mycket små och avflagrade. Några har kunnat hopfogas till större bitar (ett urval av skärvorna på fig. 6 b—g). Det rör sig om 3 tunnväggiga kärl, därav 2 med utsvängd mynning. Det finns dekor i form av linjer och fåror samt i ett par fall punkter.

Träkolet har C 14-daterats till 60 e.Kr. $\pm$ 50 år.² Detta överensstämmer väl med gravgodsets datering, som bör

vara förra delen av äldre romersk järnålder (ca Kr.f. — 200 e.Kr.).

Även de brända benen har undersökts.³ En individ kunde därvid beläggas. Troligen rör det sig om en ung kvinna, ej över 25 år.

Grav 4 var en skelettgrav (fig. 3). Nedgrävningen var $1,84 \times 0,62$ m, själva graven $1,65 \times 0,45$ m, orienteringen VNV—OSO. Denna anläggning hade inte skadats av odlingen utan lokaliserades genom sondering med spett. Gravbotten låg 70 cm under plogdjup. Även här fanns det träspår i den rundade botten.

I östra delen kunde svaga spår av ett

GRAV 3:74

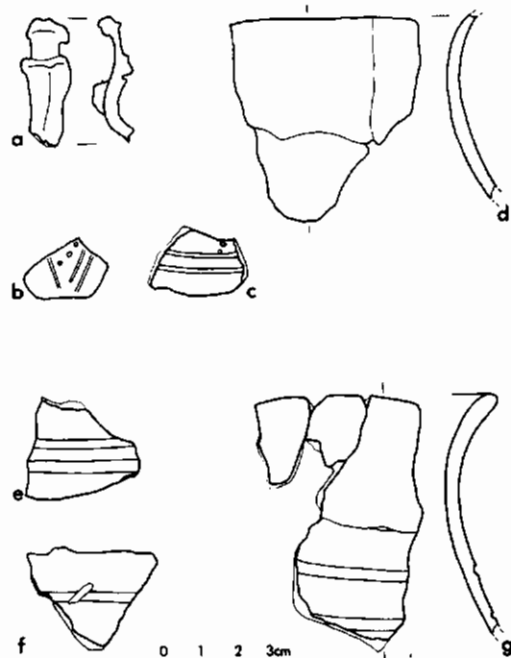
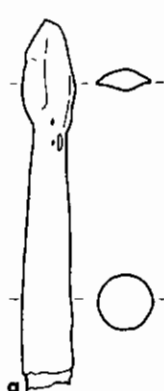

Fig. 6. Fynden i grav 3.

GRAV 4:74

GRAV 6:74

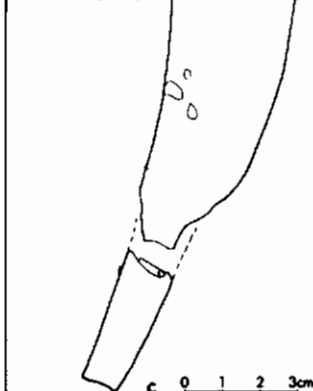

Fig. 7. Fynden i grav 4 och 6.

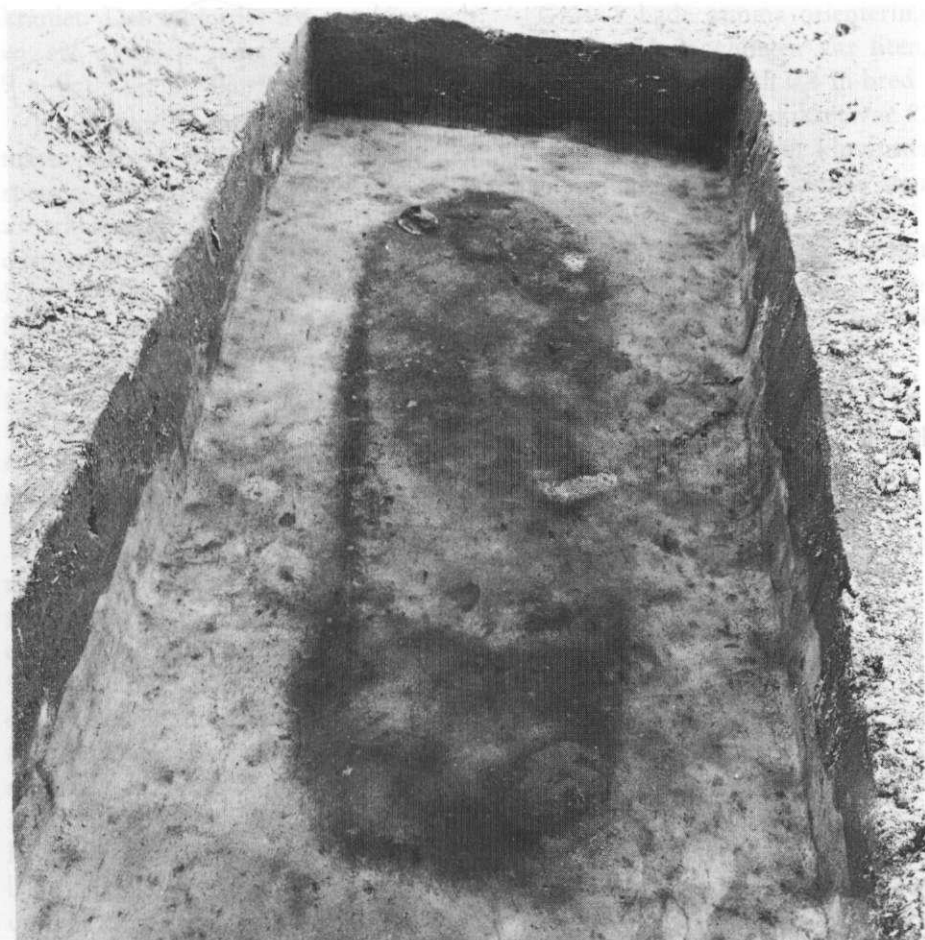
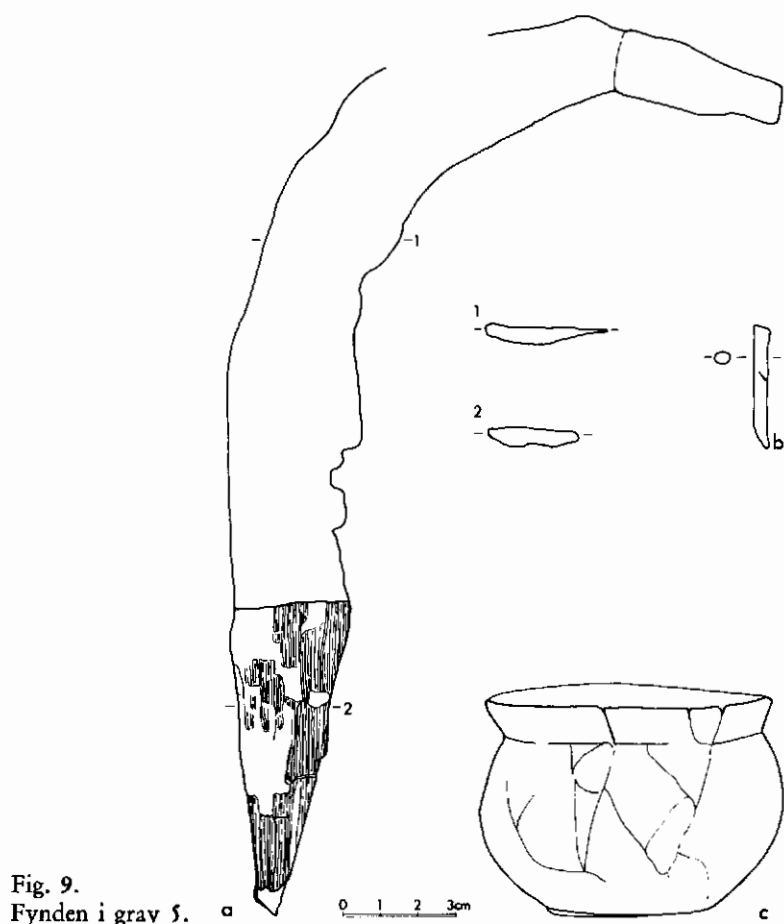

Fig. 8. Grav 5.

kranium observeras. För övrigt syntes inte ens någon färgning efter skelettet. Strax N om kraniet låg gravgodset, som bestod av en *spjutspets* av järn och en *järnbit* (fig. 7 a och b). Den förra är 9 cm lång vartill kommer en liten bit av träskäftet. Större delen av längden utgöres av holken, som är 6,3 cm lång. Denna form för tanken till medeltidens robusta armborstpilar. Men även i äldre romersk järnålder dyker i undantagsfall upp spjutspetsar av detta slag med

mycket litet blad.⁴ Den lilla böjda järnbiten på fig. 7 b är 2,35 cm lång och har troligen tjänstgjort som ett beslag.

Grav 5 avtecknade sig tydligt mot den angränsande sanden (fig. 8). Nedgrävningen var $2 \times 0,66$ m, och själva gravkistan var $1,8 \times 0,48$ m stor. Djupet var 20 cm under plogdjup, och kistan var skålformad i profilen (fig. 3). Orienteringen var VNV—OSO med huvudändan i den senare riktningen. Här låg också gravgodset, på norra sidan om

GRAV 7:74

GRAV 8:74

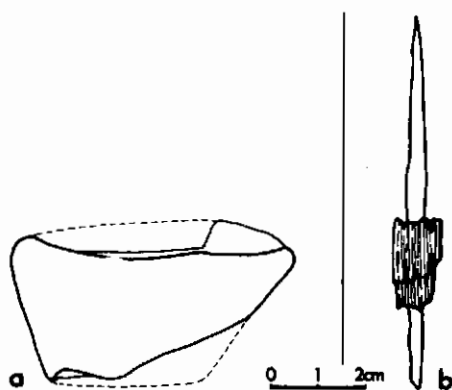

Fig. 10. Fynden i grav 7 och 8.

kraniet. Det utgjordes av en *skära* och en *syl* av järn samt ett *lerkärl* (fig. 9 a—c).

Järnskāran är 25,7 cm lång, om man mäter från skaftändan snett över till spetsen. På skaftets ena sida finns rester av trähandtaget kvar. Av sylen är endast ett 3,25 cm långt stycke bevarat. Det lilla lerkärllet var i mycket dåligt bevaringstillstånd men har kunnat rekonstrueras. Det har avsatt mynningsparti och utböjd kant med antydning till facettering samt rundad buk. Höjden är 6,3 cm, mynningsdiametern 8,7 cm och största diametern över buken 8,8 cm.

Grav 6 låg i nära anslutning till en anläggning av annat slag och var kraftigt skadad. Den var 1,8×0,48 m stor, och av gravbotten återstod endast ca 5 cm. Orienteringen var V—Ö med en obetydlig förskjutning åt VNV—OSO (fig. 3). Ungefär mitt i graven, på södra sidan, låg en *skära* av järn (fig. 7 c). Den är 15 cm lång och har spår av trä på handtaget. En 3,6 cm lång bit av ett träbelagt järnskaft, som påträffades strax utanför graven, hör sannolikt till skäran, men direkt passning saknas.

Grav 7 skilde sig från de övriga genom att det var en dubbelgrav. Den var något större än de andra, 2,3 m lång och 0,9 m bred. Endast de nedersta 12 cm var bevarade av gravfyllningen. Orienteringen var VNV—OSO. Av de svaga skelettfärgningarna att döma har två individer gravlagts här bredvid varandra med huvudena i väständan (fig. 3). Nära det norra kraniet påträffades ett *lerkärl* (fig. 10 a). Detta var upplöst och missformat, och man kan därför inte ange så många mått. Det är ett mycket litet kärl med en höjd på något över 3 cm.

Grav 8 hade samma orientering som den förra. Anläggningen var liten, inte mer än 1,3 m lång och 0,4 m bred. Djupet under det plöjda skiktet var 22 cm. I västra delen låg en stor klumpsten och i södra kantens mitt en annan sten (fig. 11 och 12). Delvis under stenen i väständan syntes färgningen av ett kranium (fig. 3). Intill detta låg en 7,8 cm lång *syl* av järn med delvis bevarat träskaft (fig. 10 b).

Grav 9 påträffades ungefär 20 m V om grav 8. Det var en rund brandgrav, 1,1 m i diameter och 22 cm djup. Fyllningen bestod av sot och träkolsbitar samt brända ben (fig. 13). I mitten låg en samling *krukskärvor* och S om dessa en *fibula* av brons.

Fibulan är visserligen svårt skadad, men bevarad är större delen av den bandformiga bågen, som är belagd med ett kraftigt silverbleck (fig. 14 a). Det mönster, som troligen prytt silverblecket, kan dock ej längre skönjas. Eftersom spännet är så fragmentariskt kan man inte säkert avgöra dess ursprungliga utseende, men det torde tillhöra en grupp breda fibulor, som har kunnat dateras till andra århundradet e.Kr.⁵

Krukskärvorna är 76 stycken, flertalet av ett tunnväggigt kärl med utböjd mynning. På skuldran har lerkärllet varit dekorerat med en runtlöpande linje. Ett urval av skärvorna är tecknade på fig. 14 b—d.

Träkol från gravfyllningen har C 14-daterats till 130 e.Kr. ± 50 år.⁶ Denna datering passar väl samman med den ovan angivna för fibulatypen. Vid undersökningen av de fåtaliga brända benen kunde en individ, troligen en ung människa, fastställas.⁷

En orientering som
någon var liten, inte
och 0,4 m bred. I ju-
skiktet var 32 cm.
när klumpsten och
en annan sten (fig.
under stenen i väst-
gen av en krumning
låg en 7,8 cm lång
vå bevarat träskärf

En nagel av 30 m V
en rund brändstav,
32 cm djup. Fyll-
st och träskärf
g. 13) i mitten låg
ov och 2 om dessa

ingen varit skadad.
därre delen av den
som är belagd med
ock (fig. 14 a). Det
svart silver-

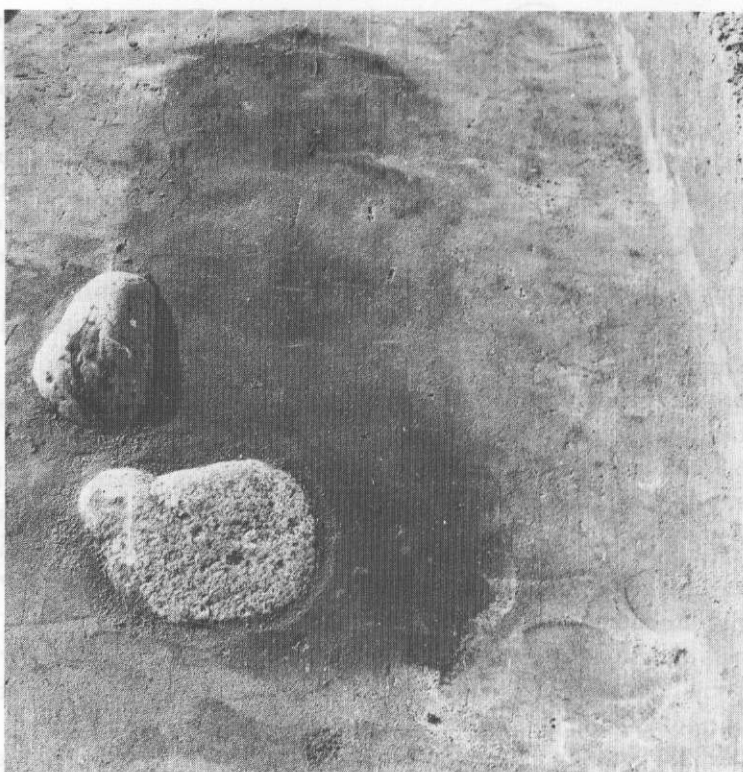

Fig. 11. Grav 8.

Fig. 12. Profil
genom grav 8.

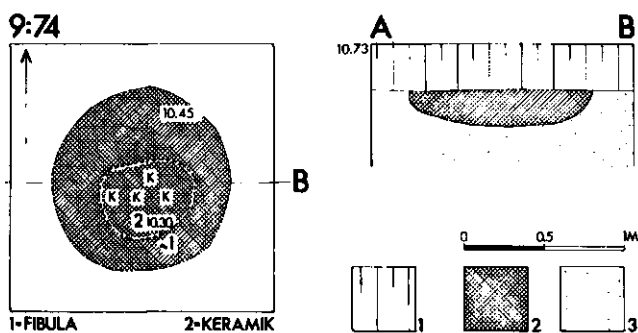

Fig. 13. Plan över grav 9.

Teckenförklaring:

1 = sandblandad mylla,
2 = sot, 3 = sand.

GRAV 9:74

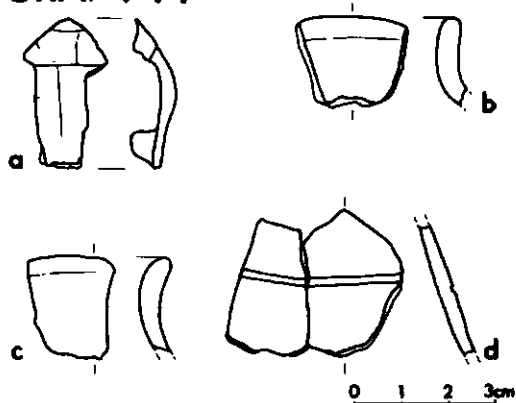

Fig. 14. Fynden i grav 9.

Skelettgravarna

På Valleberga 5² undersöktes alltså 9 gravar, varav 7 skelettgravar och 2 brandgravar. Som framgått av beskrivningen av de enskilda skelettgravarna är det små, enkla anläggningar, där det inte finns så många enskildheter att notera. Man har grävt en grop i marken för kistan med den döde. Endast i tre gravar förekommer det stenar och då endast 2—4 stycken. I sex gravar iaktogs träspår som en brun färgning, bitvis med synliga träfibrer. Träet var

dock så förmodat, att ingenting kunde tillvaratas. Det är naturligtvis vanskligt att av så obetydliga spår söka rekonstruera den ursprungliga formen. Men några plankkistor kan det knappast ha varit i de fall, där botten var rundad, och detta gäller alla skelettgravar utom grav 7, som var en dubbelgrav. Den rimligaste tolkningen är då, att man liksom framför allt under äldre bronsåldern använt urholkade ekstockar som gravkistor. De flesta gravarna låg i direkt kontakt med ploglagret, och en-

dast två anläggningar hade grävts ned lite djupare.

Orienteringen var V—Ö och VNV—OSO, vilket ju innebär, att gravarna lagts i samma riktning med mycket små variationer. Men om det alltså existerat bestämda regler för orienteringen så har det däremot varit skillnader i fråga om i vilken riktning huvudändan skulle ligga. De fall där man trots de dåliga bevaringsförhållandena för ben kunnat göra säkra observationer visar, att den döde ibland legat med huvudet i V (gäller grav 2, 7 och 8) och ibland med huvudet i Ö (gäller grav 4 och 5). Man kunde då föreställa sig, att denna skillnad kunde hänga samman antingen med att män och kvinnor placerats olika (vilket man eljest i vissa fall fått klara bevis för) eller att det skett en förändring under den tid gravfältet använts. Det är dock svårt att få belägg för någon av dessa möjliga förklaringar för Valleberga 5². Av skeletten var ingenting bevarat, som tillät en könsbestämning, och man är då hänvisad till gravgodset. Men även detta är besvärligt att komma till rätta med. Den lilla spjutspetsen i grav 4 bör dock rimligtvis ha tillhört en man, och i den graven låg den döde med huvudet i Ö.

Föremål av otvetydigt kvinnlig karaktär — pärlor, hängsmycken och synål — har vi bara i grav 1. Här tyder såväl gravgodsets placering som skelettfärgningens utbredning på att huvudändan varit i V, och man skulle i så fall få stöd för tolkningen om olika placeringar av könen. Men eftersom kraniets läge ej kunde bestämmas kan denna grav ändå inte användas som något säkert belägg. En omständighet, som talar emot tanken på kvinnornas placering med huvudändan i V, är förekomsten

av en järnskära i grav 5. Här ligger den döde med huvudet i Ö, och man kan hänvisa till att skäror enligt tidigare vittnesbörd är kvinnliga attribut.⁸ Det synes därför inte ha funnits några skilda regler för män och kvinnor i avseende på huvudriktningen på detta gravfält. Inte heller är fyndmaterialet tillräckligt differentierat för att medge slutsatser om en successiv förändring.

Endast en skelettgrav var fyndlös. Av de övriga har grav 1 det största antalet fynd med 3 järnföremål, 4 pärlor och hängsmycken, ett lerkärl och järnklumpen med snoddarna. Eljest rör det sig om 1—3 föremål. De representerade föremålstyperna är skäror, knivar, beslag, pärlor och hängsmycken samt keramik. Det är alltså detta material man har att bygga på för dateringen, och alla föremålsformer är inte användbara. Till de bättre hör skärorna, som är karakteristiska för sista århundradet före Kr.f. och första efter, alltså sen förromersk järnålder och tidig romersk järnålder.⁹ När det som här gäller skelettgravar är dateringen troligen första århundradet e.Kr. Men i väntan på mera exakta dateringar kan man inte utesluta, att det redan under sista förkristna århundradet kan ha anlagts sådana gravar i Skåne. De två skärorna på Valleberga 5² är inte identiskt lika. Den i grav 5 är större och rak med endast spetsen böjd, medan skäran i grav 6 är kraftigt krumböjd.

Sylar och pryglar är i och för sig inte närmare daterbara men förekommer ofta tillsammans med järnskäror.¹⁰ På samma sätt är små lerkärl kännetecknande för tiden omkring Kr.f. Sådana småkärl är funna på olika platser i Skåne.¹¹

Lerkärnen på Valleberga 5² har olika former. Det finaste kärlet är det från grav 5 med sitt markerade halsparti och den rundade buken. Kärlet i grav 1 är en kopp med öra. Enklarest är det i grav 7 funna deformerade miniatyrkärlet, som synes ha haft en i förhållande till botten vid öppning.

Knivar av olika typer passar också in i den aktuella tiden, början av romersk järnålder. Pärlor fanns ju endast i en grav och då bara ett par stycken. Det är också kännetecknande för den tidiga järnåldern, att pärlor är sällsynta.

Även om gravfynden på Valleberga 5² är till synes enkla får man ha i minnet, att järn så här tidigt är ett dyrbart material, som ännu inte fått en mera allmän spridning. Detta framgår inte minst av en jämförelse mellan boplatsfynden från äldre resp yngre järnåldern. Under den senare perioden är föremål av järn oftast mycket talrikt förekommande.

Brandgravarna

Brandgravarna var sotfyllda gropar, den ena (grav 3) oval, den andra (grav 9) rund och något större. I båda fallen rör det sig sannolikt om unga individer, och de har haft med sig dräktspännen och keramik. Som nämnt i beskrivningen får vi i fråga om grav 3 en C 14-datering till 60 e.Kr. $\pm$ 50 år och för grav 9 en datering till 130 e.Kr. $\pm$ 50 år. Dessa dateringar faller ju inom den äldre järnåldern och får stöd i spännena, varav det ena synes vara en något äldre typ än det andra.

Gravfältets omfång

Det som i det föregående kunnat sägas om dateringen tyder på att skelettgra-

varna anlagts företrädesvis under första århundradet e. Kr. Av de två brandgravarna är en från första och en från andra århundradet. Det synes alltså förhålla sig så att två olika gravskick förekommit delvis samtidigt på fältet.

Gravarna ligger inom en yta på 20 $\times$ 40 m. Den ena brandgraven ligger i norra utkanten av gravfältet, och som tidigare nämnt är det en lucka på 20 m mellan gravarna 1—8 och grav 9. Här finns det skäl att räkna med att gravfältet varit större och att grav 9 alltså inte legat ensam. Vid tidigare besök på platsen omtalade markägaren, att han under senare år plöjt upp låga rösen eller stenflak av svallade stenar, 10—12 cm långa. Dessa rösen var 7—8 m stora. På grund av att de låg så plant tolkades de av markägaren som rester av golv från gårdsbebyggelse under 17- eller 1800-talet. De lösa stenarna hade borttransporterats varje år, men 1968 kunde läget för ett sådant röse bestämmas. Det var ca 8 m i diameter. Under ploglagret låg enstaka stenar kvar i läge i starkt sothaltig sand med små över hela ytan spridda brända benbitar. I södra kanten påträffades en liten rund grop, 40 cm i diameter och 5 cm djup med brända människoben.¹² Här låg också några förrostade järnbitar och en smält pärla. Bland stenarna i röset låg en bit av ett järnföremål och 3 krukskärvor. De senare härrör från ett tunnväggigt lerkärl med en dekor av runtlöpande linjer och grupper av vinkellinjer. Detta röse bör kunna dateras till äldre romersk järnålder. Det låg 47 m N om vägen mot Peppinge och 3 m från västra ägogränsen, alltså ca 30 m SV om grav 9. De övriga rösen säges ha legat högre upp, alltså närmare grav 9 och övriga anläggningar.

Genom detta ser vi, att gravfältet haft en större utbredning och att skettgravarna tydligen legat i en liten samlad grupp, medan brandgravarna dels legat spridda över ett vidare område, dels haft olika former. Eftersom det var fråga om räddningsgrävningar fanns det inte någon möjlighet att ägna tid åt att söka lokalisera under tidigare odlingsarbete förstörda gravar eller söka efter fler gravar, som kanske ligger under odlingsdjup. I samband med utgrävningen av stenåldersboplatsen undersöktes en stor yta, där dock inga fler gravar påträffades. Det sistnämnda utgör en viss garanti för att inte särskilt många gravar kan vara kvar på detta fält.

Det synes alltså röra sig om ett tämligen litet gravfält, som kan ha hört till en närbelägen gård. Vid fältarbetena påträffades på samma ägor härdar, stolphål från en husgrund samt spår av odlingar, som rimligtvis kan förknippas med gravfältet. Fynden från dessa undersökningar har dock ännu inte kunnat studeras närmare.

Bronsåldersgravar

Järnåldersgravarna har inte anlagts på en "ny" plats. Inom området har tidigare legat gravar från bronsåldern. Strax S om gårdsbyggnaderna har funnits en gravhög, som numera är bortodlad men som ännu kan skönjas svagt i terrängen. Högen har sannolikt anlagts under äldre bronsåldern och sedan använts för sekundärbegravningar även under de yngre avsnitten av bronsåldern, att döma av en rad fynd från området. Dessutom har det påträffats bronsåldersfynd i gravfältets direkta grannskap. En del av dessa fynd har kommit fram under äldre tid och för-

varas nu i Statens historiska museum i Stockholm, Österlens museum i Simrishamn och museet i Ystad. Men även i samband med undersökningar under senare år (1968 och 1973) har gravar från yngre bronsåldern påträffats.¹³

Lucka mellan bronsålder och romersk järnålder?

I stora delar av Sydsandinavien är det svårt att få belägg för en kontinuerlig bebyggelse från sen bronsålder, 5—400 e.Kr. och de närmast följande århundradena. Man har antagit en klimatförsämring med kraftigt reducerad befolkning och förändrade levnadsvillkor. Även gravsederna ändrar karaktär och framför allt minskningen eller i många fall sloandet av gravgåvorna utgör ett dilemma för arkeologen. Genom bl a C 14-dateringar har man dock ibland kunnat få stöd för en kontinuitet i åtminstone den bemärkelsen, att gravfältet sporadiskt använts också under olika delar av förromersk järnålder.¹⁴ Det är möjligt, ja till och med sannolikt, att det funnits en sådan kontinuitet på Valleberga 5², men det hittills framkomna materialet tillåter inte några säkra slutsatser härom. För att få positiva bevis för en användning av gravfältet utan längre avbrott skulle man behöva finna ett antal brandgravar, där åtminstone mängden träkol är tillräckligt stor för att möjliggöra C 14-datering till de ifrågavarande århundradena. Förutom på kol från de två brandgravarna från romersk järnålder finns det endast en C 14-datering från fältet. Det gäller en härd, som daterats till 380 f.Kr. $\pm$ 55 år, vilket ju kan innebära början av förromersk järnålder men också sen bronsålder.¹⁵

Den typ av gravar med bl a skäror och små lerkärl vi här fått fram är värd särskild uppmärksamhet genom att den markerar ett förstadium till gravtyperna från romersk järnålder med de karakteristiska inventarierna av fina lerkärl, fibulor, vapen m m.

Närbeläget gravfält

På samma egendom finns ytterligare ett gravfält, ett par hundra meter från det förra. Det ligger i sydöstra delen av ägora i anslutning till en stor och i trakten välkänd gravhög, som ligger ca 30 m från vägen mot Peppinge. Här har vid olika tillfällen i samband med jordbruksarbete påträffats gravar från såväl äldre som yngre bronsåldern och från äldre järnålder.¹⁶ Några skelettgravar från järnåldern har inte påträffats, vilket är en viktig skillnad, men man har funnit brandgravar, varav dock många helt förstörts. I ett fall kunde träkol från en bränd stolpe invid en urnegrav C 14-dateras till 40 f.Kr. $\pm$ 55 år.¹⁷

Eftersom här även finns brandgravar från romersk järnålder med fynd av ornerad keramik synes de båda gravfälten ha existerat samtidigt.

Gravar med skäror i Skåne

Gravar med en utrustning som på Valleberga 5² är sällsynta i Skåne. Från äldre tid har man dock en del spridda gravfynd.¹⁸ Och under senare år har det tillkommit några nya fynd. Vid Karsholm, Österslöv sn har påträffats en lie, insvept i textil jämte ett tunnvägigt lerkärl.¹⁹ I Smedstorp sn i sydöstra Skåne har vid systematiska efterforskningar påträffats gravar med ett inventarium av liknande slag som i Valleberga.²⁰

På Hagestad 43⁸ och 44⁶ i Löderup sn

ca 4 km SO om Valleberga 5² undersöktes 1961 ett par skelettgravar. En av dessa låg i V—Ö med huvudet i V. Gravgodset utgjordes av en järnskära, en syl och ett litet lerkärl.²¹ Dessutom fanns här en hartstättningsring, tydande på att föremålen legat i en ask eller annat hölje.

På Ingelstorp 31⁶ och angränsande fält i Ingelstorp sn ca 3 km NV om Valleberga 5² har under åren 1974—75 undersökts ett gravfält, som sträcker sig från mellanneolitikum in i vikingatid. Bland anläggningarna från järnåldern finns även en skelettgrav, orienterad i V—Ö med huvudet i Ö och med gravgodset bestående av en järnskära och ett litet halvklotformigt lerkärl.²²

Dessa nytillkomna fynd har ännu inte gjorts till föremål för mera ingående studier och skall därför ej kommenteras närmare. Klart är det emellertid, att denna speciella grupp är ett mycket viktigt inslag i den äldre järnålderns gravbestånd. Järnskärorna är den nya tidens skörderedskap och har alltså ibland också blivit gravgåvor på samma sätt som i vissa andra gravar järnknivar av viss typ har antagits spela en väsentlig roll i ett under romersk järnålder intensifierat arbete med skinn och läder.²³ För skärorens del rör det sig sannolikt inte om någon längre period, även om vi ännu inte har kronologien klar i alla detaljer för Skånes del. Intressant är förekomsten av de små kopporna och andra småkärl i dessa gravar. Även om enstaka miniatyrkärl är av fin kvalitet och visar framåt mot den romerska järnålderns utomordentligt fina keramiska arbeten så kännetecknas flertalet småkärl av enkla ehuru varierade former, ett till synes grovt gods och endast tilljämning, ej glättad eller polerad yta.

Ett gravinventarium som det nu i korthet presenterade kan vid en fördjupad analys ge möjligheter till ett teoribygande om samhällsstrukturen under århundradena kring Kr.f. Det gäller ju inte endast att datera enskilda gravar, studera gravskick och utreda kulturella kontakter. Man vill också gärna tränga in i det dåtida samhället, dess ekonomiska förutsättningar och produktionsmetoder och undersöka hur miljön och dess tillgångar inverkat på människorna i de olika bygderna, hur samhället kan tänkas ha varit organiserat, d v s eventuell skiktning med olika yrkeskategorier och funktioner, större eller mindre egendom i grupp eller familj. Självfallet är en sådan forskningsuppgift stor och krävande och det material man har att bygga på många gånger sprött och av en karaktär, som ger möjligheter till slutsatser i olika riktningar. Men trots detta måste frågorna ställas, och nya fynd och moderna undersökningar kan då ge viktiga bidrag för belysning av åtminstone vissa sidor av det stora problemkomplexet. För århundradena omkring f.Kr. kommer därvid för Skånes del framför allt bearbetningen av de rika fynden från vissa stora boplatsområden att spela en viktig roll.

Noter:

¹ Se tex O. Almgren, Studien über nord-europäische Fibelformen II. Stihlm 1897, grupp IV, Taf. IV:80.

² Dateringen har utförts av C 14-laboratoriet i Lund, prov nr Lu-1024, 1890 ± 50 B.P.

³ Docent Ove Persson, Lund har undersökt benmaterialet.

⁴ Jfr E. Albrechtsen, Fynske jernaldergrave II. Odense 1956, fig. 47 f, s. 188.

⁵ Almgren, a.a., grupp V, Taf. V:115—119.

⁶ Prov nr Lu-1067, 1820 ± 50 B.P.

⁷ Undersökning av Ove Persson.

⁸ K.E. Sahlström och N-G. Gejvall, Gravfältet på Kyrkbacken i Horns socken, Västergötland. Kungl. Vitt. Hist. Ant. Akademiens Handl. 60:2. Lund 1948, s. 106.

⁹ Sahlström och Gejvall, a.a., s. 106. B. Stjernquist, Simris. On cultural connections of Scania in the Roman Iron Age. Acta Archaeologica Lundensia, Ser. in 4°, N° 2. Lund 1955, s. 43.

¹⁰ Sahlström och Gejvall, a.a., tab. 1 o. fig. 21, 32, 66, 96, 109—112. M. Strömberg, Eine siedlungsgeschichtliche Untersuchung in Hagestad, Südost-Schonen. Meddelanden från Lunds universitets historiska museum 1961, Abb. 15.

¹¹ B.-M. Vifot, Brandgravar från Skånes äldre järnålder. Från stenålder till rokokko. Studier tillägnade Otto Rydbeck den 25 augusti 1937. Lund 1937, fig. 4. Stjernquist, a.a., Pl. XXX:1—6, 8, 9. Strömberg, a.a., Abb. 15.

¹² Undersökningen av benen har utförts av fil. dr Johannes Lepiksaar, Naturhistoriska museet i Göteborg.

¹³ M. Strömberg, Untersuchungen zur Bronzezeit in Südostschonen. Probleme um die Besiedlung. Meddelanden från Lunds universitets historiska museum 1973—1974, Abb. 2 o. s. 104 ff.

¹⁴ B. Stjernquist, Simris II. Bronze Age problems in the light of the Simris excavation. Acta Archaeologica Lundensia, Ser. in 4°, N° 5. Lund 1961, s. 128 ff. P. Lundström, Gravfälten vid Fiskeby i Norrköping I. Studier kring ett totalundersökt komplex. Uppsala 1970, s. 83 ff.

¹⁵ Prov nr Lu-947, 2330 ± 55 B.P.

¹⁶ M. Strömberg, Flachgräberfelder aus der Bronze- und Eisenzeit in Valleberga, Schonen. Meddelanden från Lunds universitets historiska museum 1953, s. 58 f, 62. Strömberg, Untersuchungen zur Bronzezeit in Südostschonen, Abb. 2, s. 110 ff.

¹⁷ Prov nr Lu-798, 1990 ± 55 B.P.

¹⁸ Stjernquist, Simris (1955), Pl. XXVIII.

¹⁹ B. Ambrosiani, Uppdrag för utgrävare. Ale 1969:2, s. 10.

²⁰ Undersökning av B. Stjernquist.

²¹ Strömberg, Eine siedlungsgeschichtliche Untersuchung (1961), s. 150 f, Abb. 15.

²² Undersökning av M. Strömberg.

²³ U. E. Hagberg, The Archaeology of Skedemosse II. Uppsala 1967, s. 115 ff.

Lemmeströ kyrkoruin

Av Jan-Erik Augustsson

Under första halvåret 1975 gjordes omfattande restaureringsarbeten på två kyrkoruiner i Skåne, bägge i Börringe socken. Arbetena omfattade förutom översyn av kvarstående murar och markvård också arkeologiska undersökningar. Arbetsledaren, fil.kand. Jan Erik Augustsson, presenterar resultaten av undersökningarna i Lemmeströ.

Lemmeströ kyrkoruin är belägen i Börringe socken, Vemmenhög's härad, i sydvästra Skåne — ungefär mitt emellan samhällena Skurup och Svedala. Det enda som finns kvar av kyrkan ovan mark är ett parti av tornet upp till nio meters höjd samt obetydliga rester av vapenhuset. Under tiden januari till april 1975 företogs en konservering av murverket och samtidigt gjordes en arkeologisk undersökning för att klarlägga kyrkans byggnadshistoria. Arbetena bekostades av Arbetsmarknadsstyrelsen. Efter undersökningen har kyrkans murar markerats i markytan och ett kors av trä har rests.¹

Enligt en kyrkobeskrivning från 1600-talet skall Lemmeströ kyrka ha varit helgad åt Jungfru Maria och kallats "Vår Frus Kyrka".² Under medeltiden var Lemmeströ en självständig socken som i väster gränsade till Börringe socken, men år 1555 gjordes de bägge socknarna till ett pastorat och Lemmeströ

nämnes som annex till Börringe.³ Tio år senare, 1565, upphöjdes Lemmeströ till huvudkyrka för de båda församlingarna i samband med att prästgården flyttades dit, och 1601 omtalas Börringeklosterns gods som innehavare av patronatsrätten.⁴

Av kyrkans räkenskaper från 1600- och 1700-talen framgår att Lemmeströ kyrka var i mycket dåligt skick och man fick upprepade gånger lägga ned stora summor på att reparera murar som rasat, golv som sjunkit och tak som inte höll tätt.⁵ Till slut tröttnade man också och på begäran av riksrådet Joachim Beck-Friis sammanslogs Börringe och Lemmeströ den 4/4 1781 till en socken, vilken erhöll namnet Gustavs socken, och samtidigt gavs tillstånd till att raserade de båda gamla kyrkorna och i stället uppföra den nuvarande Börringe kyrka som stod färdig 1787.⁶ Raserandet av Lemmeströ kyrka på 1780-talet väckte stor förbittring hos bönderna i

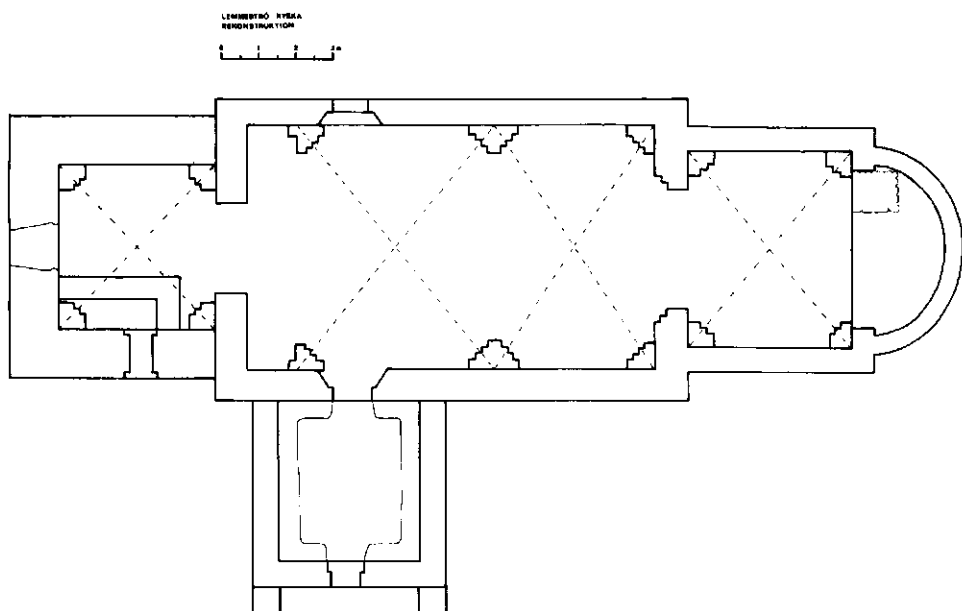

Fig. 1. Rekonstruktion av kyrkan i fullt utbyggt skick.

socknen och det berättas att det fick ske under militärbevakning för att hindra folket från våldsamheter.⁷

År 1931 återfick slutligen socknen namnet Börringe.

Vid den arkeologiska undersökningen framtofs ganska mycket av kyrkans murar så att man på ett betryggande sätt kan rekonstruera dess planform (fig. 1). Kyrkan har en traditionell romansk planlösning med långhus, kor och absid. Till detta har vid senare tillfälle fogats ett torn i väster och ett vapenhus i söder. Det kunde också konstateras att kyrkan inte haft någon sakristia. Den ursprungliga byggnaden var helt byggd av tegel i fullmursteknik, medan tornet och vapenhuset var av gråsten.

Absiden var den del av kyrkan som hade blivit grundligast förstörd. Grundmuren av gråsten uppfyllde hela absidens golv fram till koret, och på denna gråstenspackning som var 70—80 cm tjock hade man lagt ett avjämningslager

av kalkbruk som underlag både för dagemuren och golvet (fig. 2). Av dagemuren fanns bara ett parti på en meters längd bevarat och endast dess nedersta skift — dessutom fanns avtryck av murbredden och dess anslutning till kormuren både i norr och söder. På grundval av detta kan man rekonstruera absidens form. Utvändigt var den 2,30 m lång och 5,55 m bred och invändigt 1,78 m lång och 4,56 m bred. Dagemurens tjocklek var 0,50 m. Mätt från utsidan av korets östmur utgör absiden alltså inte en full halvcirkel utan endast ett segment. Inuti absiden har man ovanpå kalkbrukslagret lagt ett golv av tegel.

Av altaret fanns inget spår, vare sig i absidens mitt eller under tribunbågen. Altaret omtalas dock i det skriftliga källmaterialet: "Inne i kyrkan är ett gammalt altar, där uppå, i stället för en tavla, är satt ett förgyllt beläte i en cardinals... fäst i muren med järn-

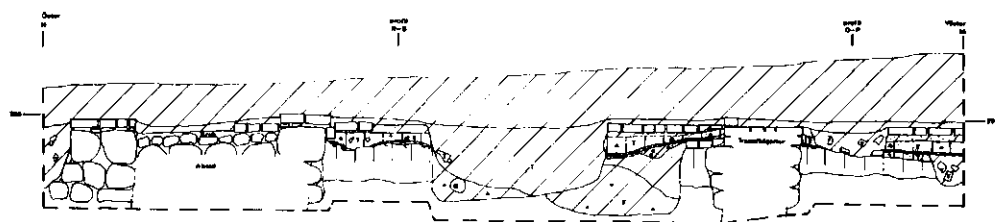

Fig. 2. Profil genom golvlagen i absiden, koret och långhusets östra del.

spik.”⁸ I en notis från år 1775 talas emellertid om att altaret framflyttats men varifrån och varthän nämns inte, endast att man lagt nytt brädgolv omkring det.⁹

Däremot fanns det ett rektangulärt fundament av gråsten, ca 1,10×1,30 m, längst i norr i absiden och tryckt mot dess vägg och tribunbågen. Ovansidan av fundamentet bildade en jämn yta ungefär i nivå med absidens tegelgolv. Dess funktion kan inte bestämmas men det är inte sannolikt att det funnits med i byggnaden från början eftersom det hade brutit igenom den 10 cm höga tröskeln in mot koret.

Koret var betydligt bättre bevarat med dagemuren kvar runt om och upp till fem skifts höjd på södra insidan. Räknat från utsidan av långhusets östmur var koret utvändigt 5,06 m långt och 6,59 m brett och invändigt 4,47 m långt och 5,38 m brett. Murarna var 0,60 m breda. Tribunbågen mellan koret och absiden var 4,35 m bred och under denna fanns en tröskel av tegel. I vart och ett av korhörnerna fanns en pilaster för valvet och eftersom dessa var utan förband med väggarna har valvet troligen tillkommit sekundärt. Ursprungligen har kyrkan alltså sannolikt haft ett platt innertak av trä.

Ett snitt i riktning öst—väst genom korgolvet (fig. 2) visade att golvlagen

i korets centrum var uppgrävda och omrörda vid ett sent stadium i kyrkans historia — eventuellt vid dess rasing. I södra delen av koret fanns dock stratigrafien bitvis bevarad, trots att den här var störd av ett par normala gravläggningar. Något byggnadslager avsatt vid kyrkans uppförande fanns inte utan det äldsta golvet, som var ett tegelgolv, var lagt direkt på marken och anslöt till övre delen av grundmuren. Större delen av detta tegelgolv var senare uppbrutet och överlagrat av ett bitvis ganska kraftigt träkolslager. Först över detta fanns det ett riktigt byggnadslager vilket troligen hade samband med valvslagningen. Slutligen fanns överst ett yngre tegelgolv som var mera omsorgsfullt lagt i ett sandlager. I byggnadslaget och det övre tegelgolvet påträffades också två stycken grönglaserade, kvadratiske golvplattor vilket tyder på att koret vid något tillfälle haft ett mera påkostat golv.

Av kyrkans räkenskaper från 1700-talet framgår det att man haft problem med golven genom ”wattens uppträngande och fyllningens undansiunkande” och att man därför både 1760 och 1775 lagt om tegelgolvet. Dessförinnan omtalas i en notis från 1736 att man haft brädgolv, åtminstone ”wid altaret och uti skriftstolarne”.¹⁰

I kyrkans födelse- och dödsbok talas om att det funnits, ”norr i koret ett

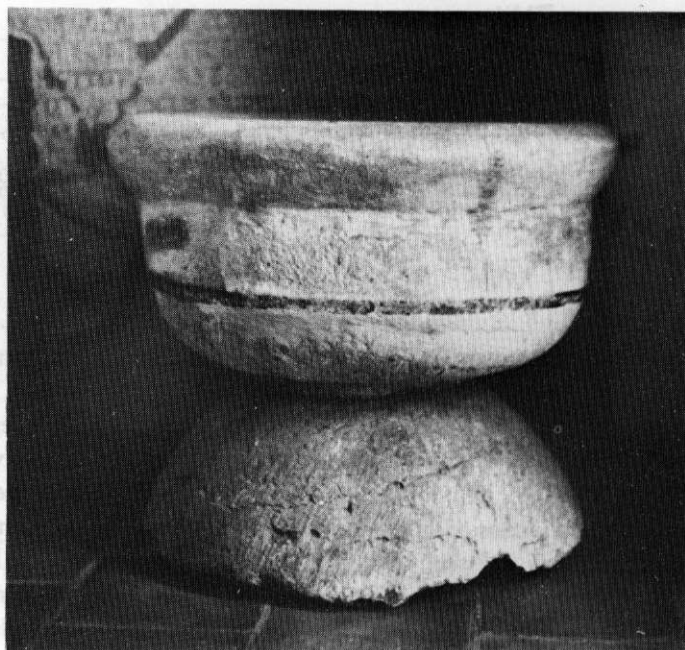

Fig. 3. Bilden visar de bevarade partierna av Lemmeströ kyrkas dopfungt, cuppan och en del av skaftet. Dessa har ställts på den upp och ned vända cuppan till Börringe kyrkas dopfungt.

murat döpeställe med ett gammalt djupt slätt kopparfat”.¹¹ Troligen menar man här den medeltida dopfungt vars cuppa finns bevarad och är placerad i nya kyrkans tornrum (fig. 3).

Långhuset var utvändigt 12,70 m långt och bredden i öster 8,24 m och i väster 8,20 m. Invändigt mätte det 11,05 m i längd och 6,60 m i bredd. Dagermurens sträckning fanns bevarad runt om, oftast upp till fyra à fem skift i höjd, men i sydvästra hörnet ända upp till tio skift. Grundmuren saknade helt och hållet murbruk liksom i koret och absiden. Tyvärr var triumfbågen och sträckmuren av gråsten under den till största delen försvunna, så att man inte med säkerhet kan säga hur bred själva triumfbågens öppning hade varit. Dess yttre bredd i triumfbågens fasad in mot kyrkorummet var emellertid 3,73 m in-

beräknat de två eller tre rätvinkliga språng som på södra sidan fanns kvar i sina nedre skift och omfattade triumfbågens öppning. Den egentliga öppningen in mot koret kan i så fall ha varit ca 3,10 m bred.

I långhusets västra del fanns två portaler — en i norr och en i söder. Den södra, som förband vapenhuset och långhuset, var 1,12 m bred i själva dörröppningen. Inåt öppnade den sig i en bred smyg. Den södra långhusmuren var fullständigt borttagen (till och med grundmuren) på ett parti av två meters längd från sydportalen och österut. Portalens bredd kunde ändå rekonstrueras genom murens avtryck på baksidan av vapenhusets sittbänk. Till sydportalen hörde en kraftig tröskelsten och i dörrsmygens västra sida satt en dörrtapp av järn bevarad i muren.

FASAD 14-15-16
Utsidan av långhusets sydvästra hörn

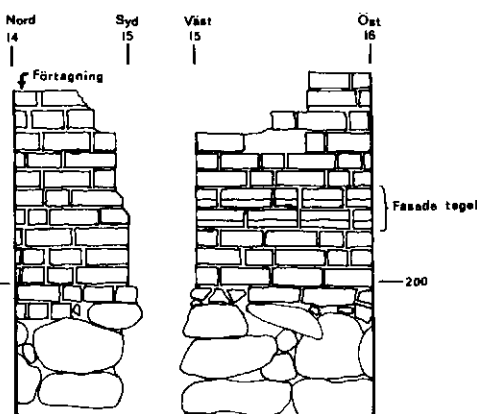

Fig. 4. Långhusets sydvästra ytterhörn med dubbelt sockelspring samt en förtägnis i murverket vilket tyder på två byggnadsetapper.

Nordportalen var något smalare, 0,96 m, och hade murats igen i två omgångar. Först hade man bara fyllt igen själva dörröppningen med gråsten, så att man på insidan hade kvar dörrsmygen som en nisch i muren. Vid ett senare tillfälle murades hela smygen igen med murtegel och taktegel. Denna senare igensättning kan eventuellt sättas i samband med valvslagningen eftersom en av valvpilastrarna då kom att skymma en del av dörrsmygen/nischen. Utanför båda portalerna låg en stor, flat stenhäll som tjänat som trappsten framför portalerna.

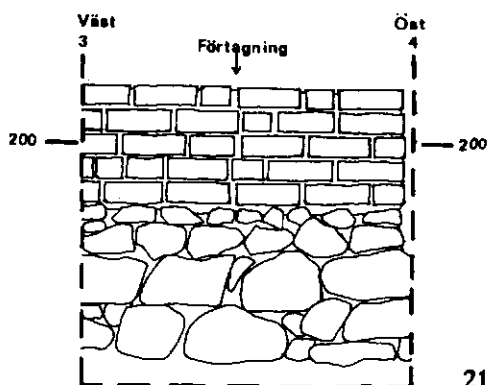
Dagermuren var utvändigt försedd med en sockel. Det sjätte tegelskiftet av muren hade en enkelt, snett avfasad tegelsten ytterst så att murlivet drogs in fyra centimeter. Detta skapade en sockel som kunde konstateras på långhusets södra, norra och östra vägg (fig. 4 och 6). Däremot saknade långhusets västmur denna sockel. Huruvida även koret och absiden haft sockel, gick inte att få klarhet i eftersom deras murverk

inte var bevarat till tillräcklig höjd. I det sydvästra hörnet av långhuset hade man lagt dubbla skift av fasade tegel, sannolikt för att man av någon anledning velat ändra västväggens bredd, (fig. 4). Genom detta hade västväggen blivit åtta centimeter smalare än östväggen.

På utsidan av södra långhusmuren, ca 0,70 m från det sydöstra hörnet, fanns spår av en förtägnis (fig. 5) — det vill säga att på denna plats i de fem skiften var fogarna placerade praktiskt taget rakt över varandra, vilket betyder att man här gjort ett avbrott i byggnadet. Förtägnisen kunde också följas genom hela murkärnan (fig. 6) och anslöt till triumfbågsmurens insida på så sätt att det var uppenbart att man först färdigställt triumfbågsmuren i hela dess sträckning och i söder lämnat ett urtag på 0,72 m bredd, lagom för att sedan ansluta den södra långhusmuren. Grundmuren gav däremot intryck av att ha varit lagd i ett stycke. Då man sedan började bygga den södra dagermuren ville man av någon anledning göra den

Fig. 5. Murens fasad vid utsidan av långhusets sydöstra hörn, med en förtägnis i murverket vilket tyder på två byggnadsetapper.

FASAD 3-4
Utsidan av långhusets sydöstra hörn

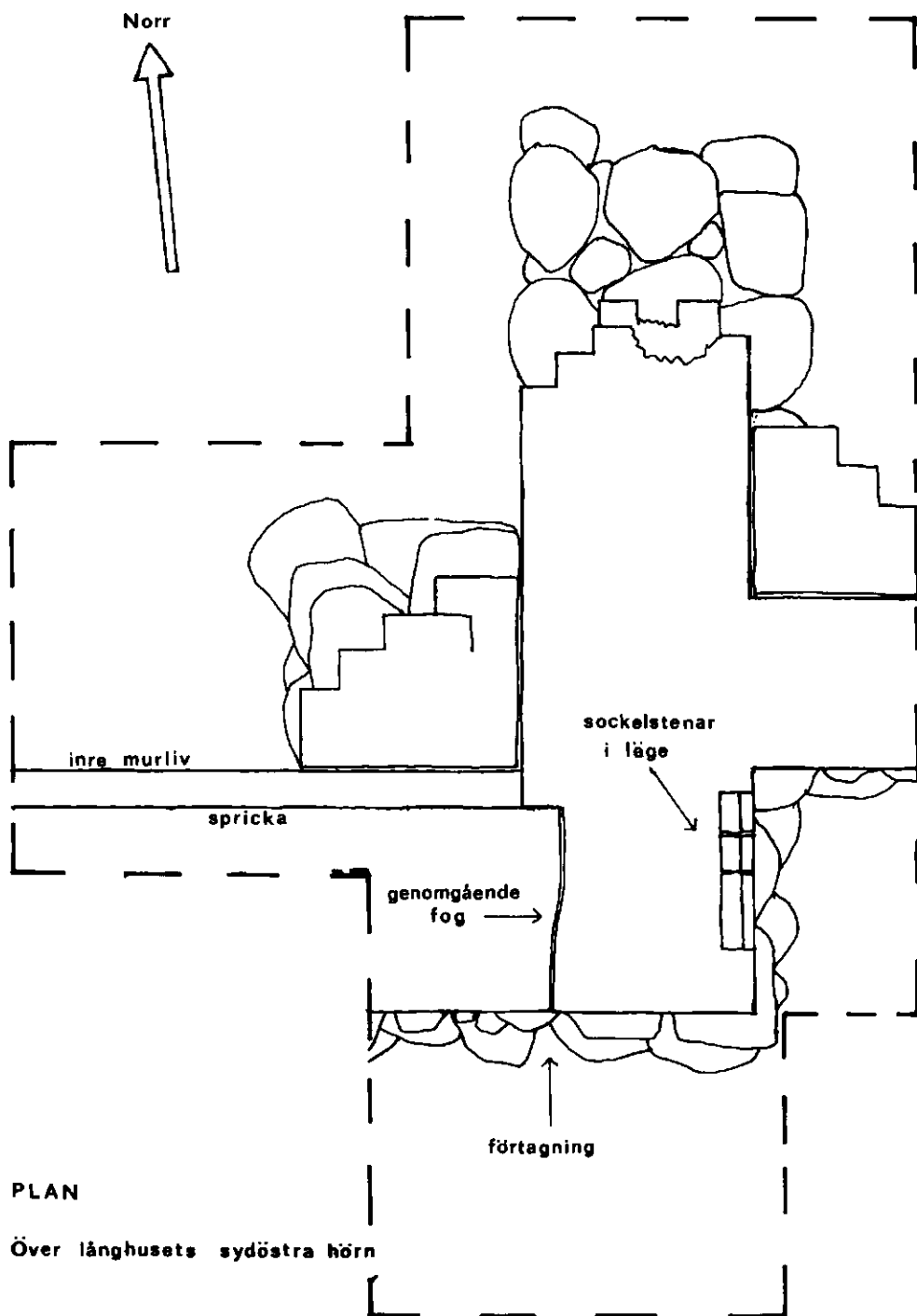

Fig. 6. Plan över långhusets sydöstra hörn med den genomgående förtagningen samt sprickan i sydmurens innerliv.

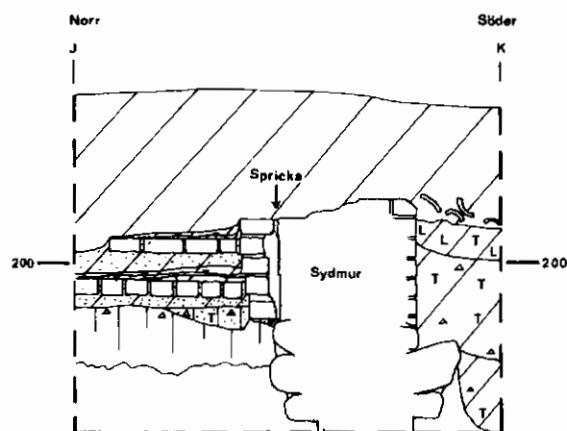

Fig. 7. Profil över södra långhusmuren där murens innerliv har släppts från murkärnan.

tjockare än vad som ursprungligen var tänkt. Därför gjorde man den en tegelstens bredd tjockare på insidan så att muren kom att bli 0,85 m bred. Men eftersom grundmuren inte var planerad för en så bred dagermur ledde detta till att sydmurens insida till en halv stens bredd vilade direkt på marken eller kanske hängde fritt, utan någon grund att vila på. Denna tvivelaktiga konstruktion hade medfört det att de bindande teglen hade gått av på mitten och hela sydmurens insida hade släppts från murkärnan (fig. 7). Förtjockningen av sydmuren fanns hela vägen från det sydöstra hörnet och fram mot sydportalen så långt muren var bevarad. Resten av sydmuren, väster om sydportalen, var normalt konstruerad och höll en bredd av 0,75 m.

På utsidan av västmuren, 0,60 m från det sydvästra hörnet, fanns ytterligare en förtagning som också här gick genom de fem nedersta skiften av dagermuren (fig. 3).

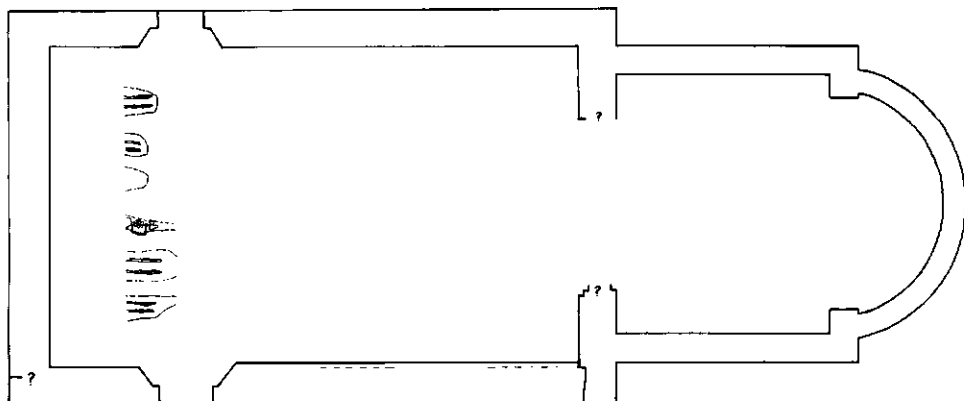
Eftersom inga andra förtagningar kunde spåras i murarna så bör det hela tolkas som att man uppfört absiden,

koret och långhusets östra, norra och västra murar i en omgång, medan man däremot väntat en tid med den södra långhusmuren (fig. 8). Att döma av den sydvästra förtagningen har man bara murat upp dagermuren till fem skifts höjd innan man sträckte sydmuren och fortsatte bygget runt om. Det kan dock tänkas att koret och absiden varit färdiga i sin fulla höjd. En av anledningarna till sådana här förtagningar kan vara att det på platsen funnits en äldre kyrka av trä och att man byggt stenkyrkan runtom denna. Man gick då tillväga så att man färdigställde koret och absiden på den nya kyrkan innan man rev träkyrkan. På så sätt hade man ändå under hela byggnadstiden ett fungerande kyrkorum som kunde hysa altaret.

Att det bör ha funnits en tidigare byggnad på platsen kan styrkas även på annat sätt. I det snitt som gjordes tvärs över långhusets västra del (fig 9), framgick av lagerbilden att under det äldsta lager som hörde till tegelkyrkan, fanns det sex stycken gravläggningar. Fyllningen i dessa gravar var helt i av-

LEMMESTRÖ KYRKA
 PLAN ÖVER DE ÄLDSTA BYGGNADSELMANNA
 MED FÖRTAGNINGAR I MURVERKET
 SAMT GRAVAR ÄLDRE ÄN TEGELKYRKAN

0 1 2 3 4 5 m

LEMMESTRÖ KYRKA
 Sammanställning av de äldsta golvnivåerna
 i den ursprungliga byggnaden

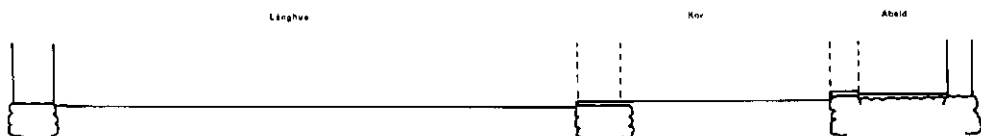

Fig. 8. Rekonstruktion av den ursprungliga tegelbyggnadens planform, med förtagningar i murverket samt gravar äldre än tegelkyrkan. De äldsta golvnivåerna och deras förhållande till murarna ses undertill.

PROFIL C-C' D
 Längsta västra del

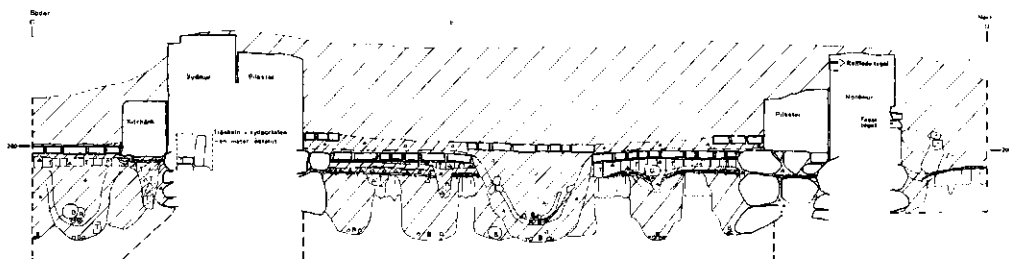

Fig. 9. Profil genom golvlagen i långhusets västra del och en del av vapenhuset.

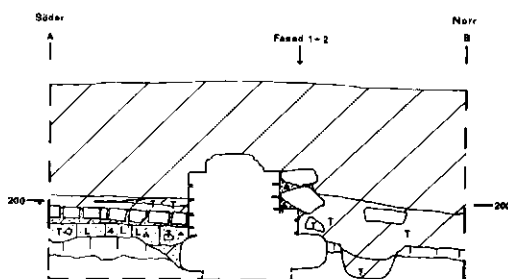
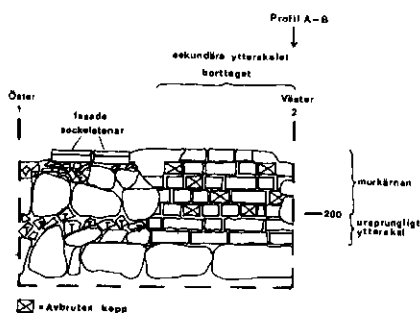

Fig. 10. Fasad och profil över norra långhusmurens östra del, där murens ytterliv rasat ut och ersatts med gråsten och tegelskärvt.

saknad av kalkbruk och tegel vilket borde ha funnits där om gravarna hade grävts efter det att tegelkyrkan uppförts. Dessa gravar samt de två förtagningarna i murverket gör det sannolikt att det funnits en äldre träkyrka på platsen före tegelkyrkan.

Inga direkta spår av denna träkyrka påträffades. Visserligen undersöktes inte långhusets centrala delar men längs sidorna genomgrävdes stora partier, utan att det någonstans fanns spår av tex jordgrävda stolpar eller över huvud taget annan äldre aktivitet än de sex gravarna. En träkyrka behöver emellertid inte ha haft jordgrävda stolpar i stil med de stavkyrkor som tex fanns i tusentalets Lund — tvärtom kan man säga att det är en fördel om den inte har det eftersom de jordgrävda partierna lätt kan ruttna sönder. I stället får man tänka sig en konstruktion liknande den som finns i en del ännu bevarade norska träkyrkor, där väggarna vilar på en rektangulär ram av kraftiga träbjälkar — den s k syllen — vilken i sin tur kan vila på stenar i markytan. Då en sådan

byggnad rives och syllstenarna tas bort, lämnar den inga spår efter sig i marken.

Man antar vidare att det under träkyrkornas epok inte var brukligt att gravlägga folk inuti kyrkan. Av detta resonemang följer att träkyrkan i Lemmeströ bör ha haft sin västvåg strax öster om de sex gravarna och om vi accepterar hypotesen att den rymts innanför tegelkyrkans mursträckning, så bär den ha varit högst ca 8,0 m lång och 6,5 m bred (jmf. fig. 8).

Utsidan av tegelkyrkans nordmur, både på koret och långhuset, företedde också vissa egenskaper, (fig. 10). De två nedersta skiften av dagermurens ytterskal var intakta men därovanför saknades ytterskalet på ca 0,50 m höjd längs med hela norra fasaden. Ytterskalets bindare in i murkärnan hade spruckit på mitten och tydligen hade ett helt parti av fasaden, strax över markytan, rasat ut. Högre upp på muren var fasaden återigen hel. Skadan i murverket hade fyllts igen med en blandning av gråsten, tegelflis och söndriga taktegel. Man hade till och med be-

mödat sig om att försöka återställa sockelspringet. Orsaken till raset kan vara att dagermuren utsatts för kraftig påverkan av fukt och frostsprängning.

Till den romanska kyrkans fasta inredning hörde två sidoaltare, placerade i långhusets båda östra hörn. De båda fundament av gråsten som bar upp valvpilastrarna hade tydligen från början tjänat som fundament åt sidoaltarna. Att de fanns med i kyrkans äldsta fas visades i det sydöstra hörnet, där det äldsta golvet av kalkbruk gick obrutet fram till gråstensfundamentet och var struket upp emot detta. I det nordöstra hörnet kunde man också spåra en mera rektangulär uppbyggnad av tegel ovanpå fundamentet.

Däremot fanns det inga spår av att man i kyrkan skulle ha haft väggfasta, murade sittbänkar utmed väggarna vilket annars är en tämligen vanlig företeelse i romanska kyrkor.¹²

Stort intresse knöts till frågan om långhuset ursprungligen också haft en västportal, eftersom detta hade kunnat tyda på speciella ägarförhållanden. Undersökningen kunde inte ge något definitivt besked på den punkten. Den öppning på 2,40 m bredd som fanns in mot tornets bottenvåning hade tagits upp sekundärt i samband med uppförandet av tornet. Öppningen var helt rätvinklig utan några språng och det kunde konstateras att då man tog upp öppningen hade en del av murlivet på västmurens insida råkat falla ned. Man hade därefter murat upp murlivet igen med ett skal av en halv tegelstens tjocklek runtom öppningens båda sidor och utan förband med murkärnan. Tyvärr var också grundmuren under öppningen helt bortgrävd i samband med senare gravläggningar. Stratigrafien innanför

västmuren visade dock att det inte funnits några speciella anordningar i stil med en tribun eller förhöjning av golvet längst i väster. Att det ändå har funnits en speciell anordning i långhusets västra del får vi en antydning om genom att se på placeringen av de sekundärt inslagna valven, (fig. 1). Tre par pilastrar utan förband med muren, bildar två valv av olika storlek: 4,25 respektive 5,0 m långa. De två västra pilastrarna hade emellertid inte placerats ända inne i hörnen utan i anslutning till nord- och sydportalerna. Man hade till och med ställt pilastrarna så att de delvis stod framför dörrsmygarna och skymdes dessa. Det kan vara i det här sammanhanget som man slutgiltigt murat igen den norra dörrsmygen. Genom denna placering av pilastrarna lämnades längs långhusets västvägg ett smalt parti på 1,25 m bredd som rimligen också bör ha haft någon form av valv, eventuellt ett smalt tunnvalv, för att ta emot trycket från de övriga valven. Det måste ha funnits ett mycket starkt skäl för detta egendomliga arrangemang och en förklaring kan vara att man från början utmed västväggen haft en läktare av trä, vilken har haft en speciell funktion och därför fått stå kvar. Det är sannolikt att den fungerat som upphöjd och avskild åskådarplats för kyrkans patronus — den adlige skyddsherren som eventuellt också har tagit initiativet till bygget. Läktaren skulle således i viss mån ha övertagit funktionen hos de emporievåningar som finns i västtornen hos de äldre romanska kyrkorna. Sådana här läktare, fast byggda i sten, är kända på andra håll.¹³

Om kyrkans övriga utseende får vi vissa upplysningar i kyrkans räkenskaper från 1662—1722: "Kyrkan är lagd

över allt med takstenar. Inne i kyrkan är 6 vinduer...". I en notis från 1750 heter det: "... ena norra kyrkio fensters lagande och det andra vid koret". Troligen har det funnits två fönster på vardera södra och norra långhusväggen och ett på vardera korväggen. Först år 1775 har man tydligen förstorat fönstren — "till luft och ljus i kyrkan fensterhålen uthuggna och utvidgade, tillhoppa 6 st."¹⁴

På Gotland och i Danmark har man kunnat påvisa att dopfuntarna under kyrkornas äldsta skeden varit placerade i långhusets mitt eller västra del och gärna upphöjda på ett podium.¹⁵ Från Norra Åsums kyrka i Skåne finns belägg för att funten, åtminstone under senmedeltiden, varit placerad i tornets bottenvåning som då använts som avskilt doprum.¹⁶ I Lemmeströ fanns inga spår av sådana arrangemang i de delar av rummen som undersökts. Det centrala partiet av långhuset är dock inte undersökt. Det enda vi vet om funtens placering är, som ovan nämnts, att den under 1700-talet var placerad i korets norra del. Den omtalas då som "... ett murat döpeställe",¹⁷ vilket eventuellt kan tyda på att dess ursprungliga fot och bas redan hade bytts ut mot en uppmurad tegelsockel som cuppan vilade på. I annat fall hade man väl knappast underlåtit att placera även de nu saknade delarna i den nya kyrkan.

Insidan av murarna uppvisade spår av två putslager. Underst fanns ett ca en centimeter tjockt lager av en mycket lös och porös puts som senare hade täckts med en tunn och hård puts av ett par millimeters tjocklek. Det enda spår av kalkmålning som påträffades var en del av en valvribba eller pilaster med ett enkelt kryssmönster i rött på den

vita putsen. Murningsteknik, fogbehandling och tegelstorlek var i princip likartade överallt i denna ursprungliga byggnad. Murarna visade en antydning till munkförband (dvs två löpare och en bindare), tydligast i det sydöstra hörnet, men det var inte på något sätt konsekvent genomfört och man kan snarast karaktärisera det hela som ett vilt förband med tendenser till munkförband.

Fogarna i murverket var enkelt slätstrukna.

Dessutom fanns det i murarna tre stycken refflade tegel, två i omfattningen till nordportalens insida och en strax väster om den sydöstra förtagningen. Sådana tegel med diagonalrefflad yta har hittills inte kunnat påvisas i byggnader som uppförts efter 1200-talets mitt. På grund av att murytorna var mycket vittrade var refflingen svår att urskilja och det är inte omöjligt att det har funnits flera. Att det skulle röra sig om sekundärt använda tegel från den rivna borgen på Kungsbacken, är en hypotes som inte går att styrka.

Eftersom det inte gavs tid till en noggrann mätning av teglens storlek, kan man bara få ungefärliga uppgifter av de ritade partierna. Hela den ursprungliga anläggningens tegel uppvisar samma storleksförhållanden — en kraftig variation i längd, 24—29 cm, med en viss koncentration kring 26—27 cm. Bredden, 12—13 cm, och höjden omkring 8 cm var mera enhetliga. För att få ett begrep om fogarnas tjocklek kan man mäta hur många skift med fog som ryms på en meters höjd av muren, och även här rådde en stor enhetlighet på cirka tio skift med fog. Man kan vidare säga att teglen var mycket ojämnt brända och flammiga i färgen, vilket i kombination med den stora variationen i

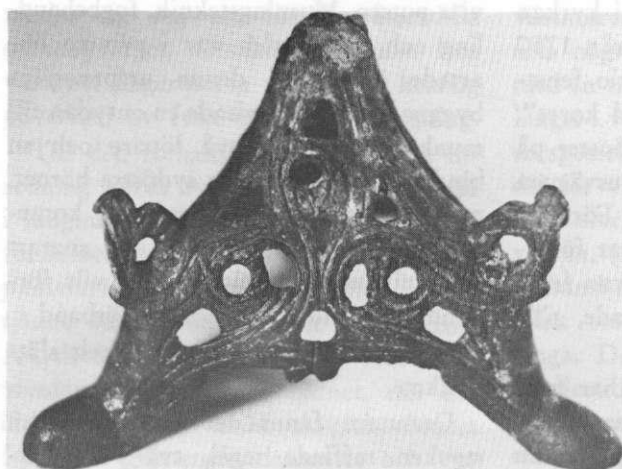

Fig. 11. Fot av brons till en ljusstake. Påträffad i korets södra del. Höjd 5 cm.

längd kan tyda på en överlag dåligt behärskad framställningsteknik, snarare än skilda tegelleveranser och sekundärt använda tegel.

Ska man sammanfatta stratigrafien inne i långhuset (fig. 2, 7 och 9), så är de ovannämnda sex gravarna i väster de enda spåren av aktivitet på platsen före den murade byggnadens tillkomst. Då tegelkyrkan uppfördes, avsattes ett byggnadslager som i öster var upp till 15 cm tjockt och som tunnade av mot väster för att slutligen helt saknas längst i väster. Ovanpå detta byggnadslager fanns, på samma nivå i hela långhuset, ett tunt lager av kalkbruk som måste ha utgjort kyrkans äldsta golv, och som anslöt till dagermurens nedersta skift. I väster, där byggnadslagret saknades, var brukgolvet lagt direkt på ett tunt lager av ren, gul lera. Kalkbruksgolvet hade sedan täckts med ett rent jordlager och över detta följde ett nytt och kraftigare byggnadslager som eventuellt har avsatts vid valvslagningen. Ovanpå detta följde slutligen två stycken tegelgolv lagda i varsin bädd av sand.

I långhuset, koret och absiden på-

träffades 26 stycken mynt, av vilka det ändsta var slaget under Erik Menveds tid, 1286—1319. De flesta av mynten hörde annars till 1300-talet.

Av övriga fynd förtjänar främst att nämnas en bronsfot till en ljusstake, cirka 5 cm hög, som påträffades mellan tegelgolven i korets södra del (fig. 11). Dess sidor är genombrutna och dekorerade med ett graverat slingmönster som närmast för tanken till kvardröjande vikingatida stilvärld. Ovanför vart och ett av de tre benen sitter ett stiliserat fågelhuvud med kraftig näbb. En mycket snarlik, men dock ej identisk, ljusstake finns bevarad i helt skick i Lunds Universitets Historiska Museum (LUHM 13080) och kommer från Farhults kyrka i nordvästra Skåne. Stilmässigt hör de båda antagligen hemma i 1100-talet, men detta säger ingenting om Lemmeströs datering eftersom ett så pass värdefullt inventarium mycket väl kan ha varit i bruk både under träkyrkans och tegelkyrkans tid.

På golvet i absiden påträffades en pilgrimsmussla med ett genomborrat hål för upphängning. Dessa musselskal ut-

0 1 2 3 meter

0 5 10 fot

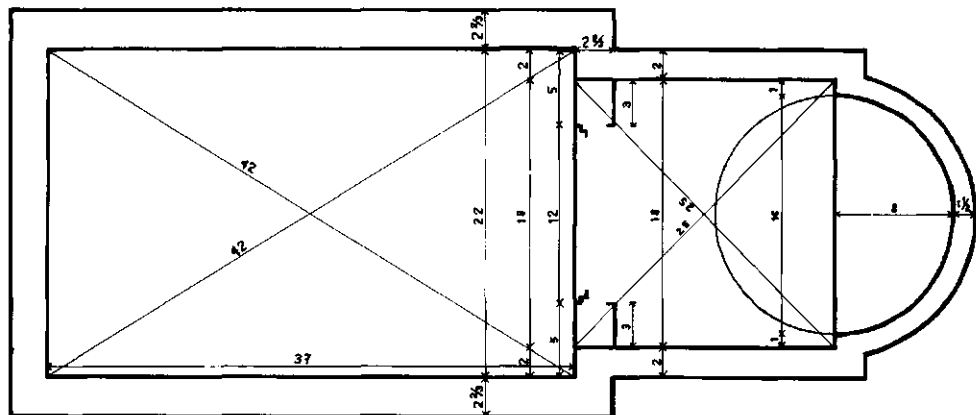

Fig. 12. Rekonstruktion av principen vid utsättningen av tegelkyrkans plan. Måttsenheten är 30 cm.

delades som pilgrimsmärke åt de människor som vallfärdade till den helige Jakobs grav i Compostela i nordvästra Spanien.

I fyllnadslagret ovanpå kalkbruksgolvet i långhusets västra del fanns sju stycken bitar av blyglaserat lergods från 1300—1400-talet. Det rör sig här sannolikt inte om gravkärl utan frågan hur keramiken kommit dit blir intressant eftersom vi inte känner till någon bosättning i kyrkans närhet — byplatsen från 1700-talet ligger långt åt sydväst. Har det under äldre tid funnits någon form av bebyggelse närmre kyrkan, och fyllning tagits härifrån till kyrkans golv, eller har kärl av keramik haft en rent liturgisk funktion i kyrkan?

En sammanfattning och datering ger vid handen att det på platsen sannolikt har funnits en äldre träkyrka. Denna ersattes av en kyrka helt byggd i tegel

och med romansk planform, d v s långhus, kor och absid. Tegel och murningsteknik tyder på att man inte helt har behärskat sitt byggnadsmaterial, och tillsammans med förekomsten av refflade tegel tyder allt på att kyrkan uppförts före mitten av 1200-talet och kanske snarare hör till den period omkring 1200 då tegel fortfarande var ett nytt och exklusivt byggnadsmaterial i Skandinavien.

Ser man till kyrkans grundplan och försöker ta reda på enligt vilket system den ursprungliga byggnaden lagts ut och vilken måttsenhet i aln eller fot som härvid kommit till användning, så har det ofta visat sig givande att utgå från triumfbågmurens längd och rumsbildningarnas innermått.¹⁸ I Lemmeströ är triumfbågmuren i långhuset 6,60 m lång — d v s 20 fot à 33 cm eller 22 fot à 30 cm. Det verkar som om man här

använt sig av den senare enheten på 30 cm, även om små avvikelser finns. Från baslinjen, = triumfbågmuren på 22 fot, har man satt ut långhusets västra innerhörnor med hjälp av en diagonal på 42 fot, (fig. 12). På så sätt skapades ett långhus där bredden förhåller sig till längden som 1:1,67 (= $1\frac{2}{3}$), i stället för 1:1,73 som är vanligt i många andra kyrkor.¹⁹ Användandet av diagonalmått har den fördelen att det ger en större noggrannhet än utsättning med trianglar. På baslinjen har man sedan satt ut korets bredd, 18 fot, d v s 2 fot smalare än långhuset på vardera sidan. Man har därvid inte tagit hänsyn till den murbredd som måste avsättas för triumfbågmuren, utan lagt de båda rummen intill varann som byggklossar. Från dessa två punkter har korrummet satts ut med en diagonal på 25 fot. På så sätt har man fått ett nästan exakt kvadratisk korrum med sidorna 18 fot långa. Från korets östra begränsningslinje har man satt ut absiden som en exakt halvcirkel med diametern 16 fot, d v s 1 fot smalare än koret på vardera sidan. Inte heller här har man tagit hänsyn till den murbredd som måste avsättas mellan koret och absiden. Absidens djup blev på så sätt 8 fot.

Därefter har man övergått till att sätta ut murarnas bredd. Långhusets murar gjordes $2\frac{2}{3}$ fot breda och då även triumfbågmuren fick denna bredd, så förlorade korrummet de proportioner som egentligen avsetts. Korets murar gjordes 2 fot breda och absidmuren $1\frac{1}{2}$ fot bred. Triumfbågens öppning har man möjligen fått genom att avsätta 5 fot från vardera änden av baslinjen. Då man sedan murat absiden och koret fram till den sydöstra förtagningen, gjorde man urtaget för den fortsatta

sydmuren för kort och detta kan vara orsaken till att man senare gjorde långhusets sydmur 12 cm bredare på insidan för att åter få en längd av 6,60 m på triumfbågmuren. Härigenom orsakades emellertid också den omtalade sprickan på insidan av långhusets sydmur.

Till långhusets västra gavel hade senare fogats ett torn, byggt av gråsten och med skolning av fogarna i gråsten och tegel. Det mätte 7,0 m i norr—söder och 5,5 m i öst—väst. Murarna var 1,30 m tjocka och tornets nordöstra hörn var bevarat upp till 9 meters höjd. Tornet saknade egen östmur och måste över långhusets höjd ha haft sin östvägg byggd direkt på långhusets västvägg. I det skriftliga materialet omtalas tornet som "av gråsten på $1\frac{1}{2}$ aln när taket, som är med mursten åter lagd".²⁰ Den översta metern av murarna har alltså varit byggd i tegel — eventuellt en sekundär förhöjning. I tornets västmur fanns bevarat den nedre delen av en fönstersmyg som invändigt var 1,25 m bred medan bredden i ytterlivet var 0,80 m och i tornets sydmur fanns en smal dörröppning, bara 0,60 m bred. Dörrsmygens väggar var klädda med ett tegelskal av en tegelstens bredd och fogarna i tegelmuren var ritsade. De fyra valvpilastrar som fanns inne i tornrummet, var murade utan förband med muren. Innanför tornportalen hade man byggt en besynnerlig anordning som saknar motsvarighet på annat håll. I förlängningen av tornportalens dörrsmyg hade sträckts en mur som gick 1,70 m rakt in i rummet och därefter anslutits till tornets västmur. Denna sekundärmur var byggd utan förband med tornmuren och var nedtill 0,60 m bred, för att på en halv meters höjd ha dragits in till cirka 0,50 m och således bildade en smal

hylla i sitthöjd. Murningen hade konsekvent gjorts med snedfog. Det lilla rum som på så sätt bildades innanför tornportalen var 2,75 m långt och 0,80 m brett, dessutom uppfylldes dess västra del av den sydvästra valvpilastern. Muren var byggd på en rejäl grundmur av gråsten ned till samma djup som tornmurens grund, och den var bevarad till 1,20 m höjd. I tornväggen fanns avtryck av muren ytterligare 0,60 m högre upp. Vad denna kammare haft för funktion är ännu osäkert. Det syntes inga spår av torntrappa vare sig i muren eller inne i kammaren. Från år 1758 finns en notis om att "En ny stege till uppgång i tornet är gjordt".²¹ Om denna stege varit placerad i kammaren måste man emellertid ha slagit hål i valvet, vilket borde ha äventyrat dettas stabilitet. Inne i kam-

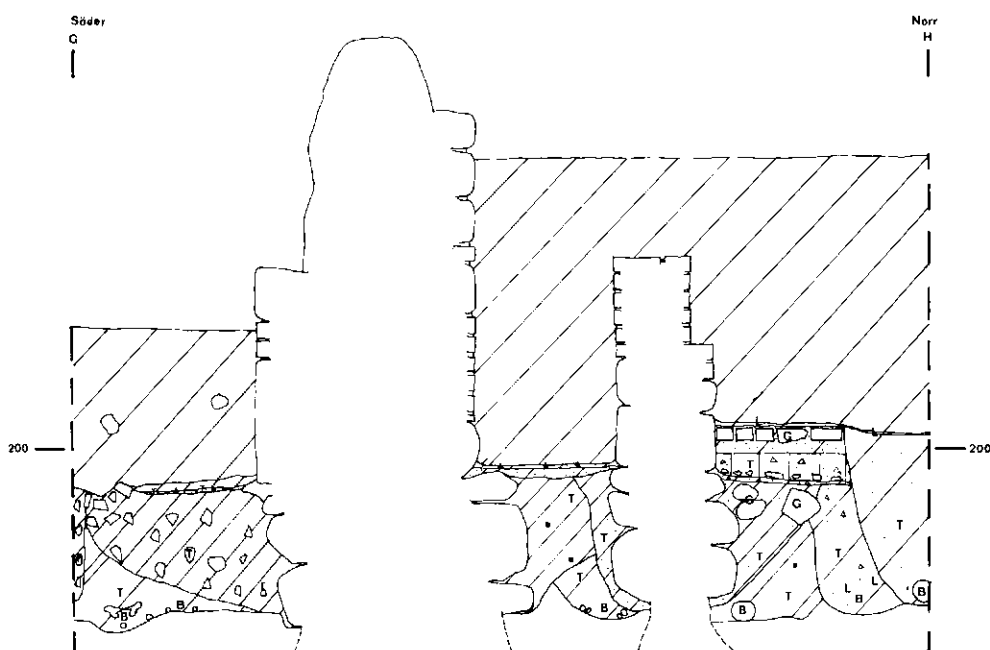
maren fanns endast ett tunt golv av kalkbruk, medan man inne i tornrummet på andra sidan muren, hade lagt nya golv vid flera tillfällen.

Det tegel som använts i själva tornmuren varierade mellan 27—29 cm i längd och var cirka 9 cm högt, medan teglen i tornportalen var mera enhetliga och höll en längd av 27 cm och 7—8 cm i höjd. I tornportalen har man således varit mycket noga i valet av material. I den sekundära kammarens mur varierade längden mellan 25—27 cm och höjden var 9—10 cm. Murverket i tornkammaren visade också ett mera genomfört munkförband. Någon närmare datering av tornet går inte att ge, men den sekundära kammaren är av stratigrafin att döma samtidigt med det äldsta golvlagret i tornet (fig. 13) och skulle så-

Fig. 13. Profil genom tornets södra del och den lilla tornkammaren.

PROFIL G—H

Genom södra tornmuren och tornkammaren

ledes ha uppförts närmast samtidigt med tornet. Det äldsta av de tre mynt som påträffades i tornrummet var från senare delen av 1500-talet.

Kyrkans Födelse- och Dödsbok nämner att "Uti tornet hänger en klocka",²² men år 1732 heter det att "Sammaledes är kläckestapeln reparerat".²³ Man har alltså haft kyrkklockan placerad både i tornet och i en klockstapel på kyrkogården. Innan tornet uppfördes måste man rimligen haft klockan upphängd i en klockstapel av trä, men orsaken till att den i senare tid tagits ned från tornet igen kan vara att tornet var i dåligt skick och att man fruktade ett ras på grund av påfrestningarna. Från omkring 1700 omtalas många reparationer på tornets södra och västra sida, och 1754 heter det: "tornet å södra sidan till 10 ahlrs. bredd och 15 ahlrs. högd... dels från inre muren skildt dels och rämnadt, samt gafwelens västra sida å 4 ahlrs. bredt och 12 ahlrs. högd til någon dehl alldeles utfallit."²⁴

Vapenhuset utanför långhusets sydportal hade också tillfogats senare, och mätte 5,0 m i nord—syd och 5,15 m i öst—väst. Murarna, som endast bevarats till en halv meters höjd, var 0,70 m tjocka och byggda liksom tornet av gråsten med skolning av gråsten och tegel. Vapenhusets portal, som mätte 0,80 m i bredd, har alltså varit den enda ingången till kyrkan sedan nordportalen murats igen och tornportalen byggts för. Längs med vapenhusets väggar fanns en murad sittbänk på en halv meters bredd och en halv meters höjd. Framför hörnen utanför sydväggen påträffades rester av två stycken kvadratiska fundament med 0,70 m sida och byggda av tegel på gråstenssockel. Deras funktion kan ha varit att bära två strävpelare

för att stödja sydmuren.

Kyrkogården inhägnades av en bågårdsmur som i norr mätte 38,0 m, i öster 44,4 m, i söder 41,8 m och i väster 53,0 m i längd. Dess ursprungliga utseende omtalas i räkenskaperna: "Kyrkogårdsmuren är murad av tegel och grundsten och överlagd med taksten".²⁵ Den har alltså varit byggd av både gråsten och tegel och täckt med taktegel. Vad som återstod var endast de nedersta två gråstenslagerna med sparsamt med kalkbruk i. Mitt på norra muren fanns en två meter bred port med raserade sidor. Det omtalas emellertid också en port nere i det sydvästra hörnet av kyrkogården. Någon sådan fanns det dock inget spår av, trots att muren där var ganska välbevarad.

För att förstå kyrkans historia måste vi se till dess förhållande till den övriga bebyggelsen i trakten.

Den gamla prästgården i Lemmeströ är identisk med den gård, Lemmeströ Boställe, som ligger några hundra meter öster om kyrkoruinen. Den nuvarande huvudbyggnadens äldsta del uppfördes 1722, men gårdens status kan föras tillbaka till 1565 och det är inte osannolikt att den har medeltida anor.²⁶ En intressant teori är att den skulle ha varit sätesgård, och alltså tjänat som bostad åt den adelsman- eller släkt som tidigare innehade borgen på Kungsbacken — belägen en kilometer längre åt sydväst. Ett sådant förhållande med herregård och kyrka knutna till varann är inte ovanligt under medeltiden. Herremannen skulle alltså ha övergivit sin höjdborg och flyttat ned till den relativt flacka terrängen strax öster om kyrkan. Till detta har knutits den muntliga tradition som säger att Lemmeströ kyrka skulle vara byggd av sten från borgen

på Kungsbacken, men som undersökningen av kyrkan inte kunnat ge belägg för. Kyrkans förhållande till den nu försvunna Lemmeströ by, ger också upphov till intressanta frågeställningar eftersom kyrkan ligger alldeles ensam ute på åkern och byplatsen, som vi känner från äldre kartor, ligger cirka 500 meter längre åt sydväst — på andra sidan en djup bäckravin. Om detta är byns ursprungliga placering vet vi inte — det kan t ex tänkas att den äldsta

bebyggelsen legat i mera direkt anknytning till kyrkan.

För att få svar på de ovan berörda frågorna krävs fortsatta arkeologiska undersökningar i området, och genom att undersöka dessa tre faktorer — byn, borgen och kyrkan — och deras förhållande till varandra och till topografin och odlingslandskapet i stort, kan vi få kunskap om bebyggelsens och odlingsstrukturen och utveckling.

Noter:

¹ En utförlig rapport om arbetena finns på Lunds Universitets Historiska Museum, Skånes Hembygdsförbund och Riksantikvarieämbetet i Stockholm.

² Lemmeströ Kyrkas Födelse- och Dödsbok, C:1 1689—1777, Landsarkivet i Lund. *Anm.* All exerpiering av urkundsmaterialet i Landsarkivet har utförts av Bert Löndahl, för Skånes Hembygdsförbunds räkning.

³ Gunnar Carlquist: Lunds Stifts Herdaminne. Ser. II, del 3. Lund 1951.

⁴ G. Carlquist: *anf. arb.*

⁵ Lemmeströ Kyrkas Räkenskaper, L I a:2. 1662—1722, Landsarkivet i Lund.

⁶ Nils Sjöstrand: Börringe socken — anteckningar till en studiecirkel. sid. 5, 1966. Opublicerat kompendium — förvaras på Skånes Hembygdsförbund.

⁷ N. Sjöstrand: *anf. arb.* sid. 9.

⁸ Lemmeströ Kyrkas Födelse- och Dödsbok. *anf. arb.*

⁹ Lemmeströ Kyrkas Räkenskaper. *anf. arb.*

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ Lemmeströ Kyrkas Födelse- och Dödsbok. *anf. arb.*

¹² Olav Olsen: Ruminretningen i romanske

landsbykirker. Kirkehistoriske Samlinger 7, Bd. 6:2, 1967.

¹³ Armin Tuulse: Romansk konst i Norden. sid. 23. Stockholm 1968.

¹⁴ Lemmeströ Kyrkas Räkenskaper. *anf. arb.*

¹⁵ O. Olsen. *anf. arb.* Fredrik Fähræus: Dopfontarna, deras tillbehör och placering på Gotland under medeltiden. En inventering. Stockholm 1974.

¹⁶ Magnus Lindhagen: Absalons kyrkobygge i Norra Åsum. Skånes Hembygdsförbunds årsbok 1972, sid. 86.

¹⁷ Lemmeströ Kyrkas Födelse- och Dödsbok. *anf. arb.*

¹⁸ Iwar Anderson: Kyrkorna i Stenåsa och Halltorp. Antikvariskt Arkiv 14, Stockholm 1960. sid. 38 ff.

¹⁹ I. Anderson. *anf. arb.* sid. 38.

²⁰ Lemmeströ Kyrkas Födelse- och Dödsbok. *anf. arb.*

²¹ Lemmeströ Kyrkas Räkenskaper. *anf. arb.*

²² Lemmeströ Kyrkas Födelse- och Dödsbok. *anf. arb.*

²³ Lemmeströ Kyrkas Räkenskaper. *anf. arb.*

²⁴ *Ibid.*

²⁵ *Ibid.*

²⁶ N. Sjöstrand. *anf. arb.* sid. 26.

Fattigvården i Lund på 1860-talet

Av Käthe Bålint

Det 1863 nybyggda fattighuset i Lund.
Foto Kulturens samlingar.

Att "den gamla goda tiden" inte alltid var så god är ett välkänt faktum. Föräldrar, som måste ta emot understöd, kunde fråntagas vårdnaden av barnen, man och hustru utackorderas på skilda håll, hjon vräkas från fattighuset, när fattigvårdens kassakista visade botten. Särskilt de svåra nödåren 1867—68 visade på de begränsade ekonomiska möjligheterna, som tvingade fram drastiska åtgärder.

I slutet av 1860-talet kom flera svåra missväxtår. Redan 1866 och 1867 hade skördarna varit dåliga, och 1868 kulminerade missväxten i Skåne. Detta år började med en sträng vinter som följdes av en vår och sommar utan en regndroppe. Arbetslösa och avskedade drog över landet. Emigration, stöld och tiggeri ökade.¹ De sociala missförhållandena på landsbygden var svåra.

Men var det bättre i städerna? Drabbades även en stad som Lund av sviterna från nödåren? Hur fungerade fattigvården i Lund vid denna tid och hur återverkade nödåret 1868 på behovet av hjälp där?

Vid denna tid omfattade fattigvården alla former av hjälpverksamhet — såväl åldrings- som barna- och fattigsjukvård och hjälp vid arbetslöshet. Det fanns dels permanent hjälp, dels tillfällig, d v s som måste beviljas av styrelsen varje gång. Den permanenta hjälpen bestod i intagning på fattighus eller inackordering i familj och ett eller flera mål mat om dagen. Den tillfälliga hjälpen kunde utgöras av penninghjälp att användas till hyra, begravning eller kurortsvistelse. Den kunde också utgå i natura och bestå av kläder, en säng eller stenkol. Det är mot denna bakgrund man måste undersöka eventuella förändringar i dessa olika underhållsformer under åren kring nödåret för att få fram resultat om svältens eventuella följder. Dessutom är det viktigt att beakta om nya hjälpformer tillkommer under dessa år.

En första fråga måste emellertid bli vilka bestämmelser som nationellt och lokalt rådde för fattigvården. Vad kan sedan utläsas av protokoll, räkenskaper och annat lokalt material om tolkning av bestämmelserna, om faktisk fattigvård under dessa speciella år i stadens

sociala historia?

Under denna period gällde 1853 års förordning som stadgade skyldighet för envar frisk och arbetsför person att försörja sig själv och de sina. Fattighjälper kunde lämnas vid vanförhet, bristande arbetsförmåga och sjukdom. Vid intagning på fattighus hade fattigvårdsstyrelsen rätt att förfoga över den intagnes arbetsförtjänst och egendom. Vid missväxt eller annan allmän olycka var fattigvårdsstyrelsen skyldig att anordna arbetstillfällen. För Lunds stad gällde 1863 års lokala reglemente, vilket föreskrev att barn och åldringar i första hand skulle understödjas genom att er-hålla mat från fattiginrättningen.

Fattigvårdsstyrelsen bestod av 7 personer. Majoriteten av dessa satt även i drätselkammaren, stadsfullmäktige eller magistraten. Flera av styrelsemedlemmarna var ledamöter av andra styrelser såsom sparbankens.² Inga byten skedde i styrelsen 1865 och 1867 men ungefär halva styrkan utbyttes 1866, 1868 och 1869. Pastor Collin satt i styrelsen som omväxlande ordförande och vice ordförande 1858—1868. Under den aktuella tiden var han kassaförvaltare, bokförare, sekreterare och ombudsman, hade hand om utackorderandet av barn, skötte inköp av fastigheter o s v.³ Han sade upp sig från alla dessa uppdrag i december 1868.⁴ Även om protokollen ger uppgifter om vilka som ingick i styrelsen, så vet vi mycket litet om vars och ens insatser. De enskilda styrelsemedlemmarnas inställning framgår dock tyvärr mycket sällan av protokollen.⁵

Vid denna tid fanns det fyra fattighus i Lund, alla belägna i kvarteret Sjalabodarna. Faxelust, Akademiska fattighuset och det s k Västra huset var gamla men användes fortfarande. Där-

till kom en nybyggd länga från 1863 utmed Algatan som inrymde arbetsinrättning, kokinrättning och fattighus.

Några längder över de intagna finns ej bevarade, men enligt en inventarieförteckning från januari 1871 fanns det 31 platser i den nya längan, vartill kom 6 sjuksängar. I västra längan (vid Själbodgatan) fanns 21 sängplatser. Faxelust och Akademiska fattighuset rymde tillsammans 35 platser. Lika många platser bör ha funnits under slutet av 1860-talet, då dessa hus inte utbyggdes under mellanperioden, d v s 87 platser. Det fanns även två fattighus, Torslowska och Flormanska, grundade av privata donationer. (Dessa kommer ej att behandlas i denna uppsats.)

Diskussion om en nybyggnad i stället för det gamla Faxelust och Akademihuset fördes hösten 1869. Argumenten, som fördes fram i styrelsen för ett nybygge, var bl a att de hjon, som styrelsen betalade underhåll för, då kunde intagas på fattighuset.⁶ En anledning till att fattiga togs in på inrättningen var alltså att de understöd de fick ansågs för stora för stadens finanser. Det var billigare att ta in dem på fattighuset. De kunde tvångsintagas efter att de hade blivit ertappade med tiggeri.⁷ Fattiga kunde också anhålla om att bli frivilligt intagna men kunde nekas detta med motiveringen att de ansågs arbetsföra eller hade anhöriga (barn eller svärsöner) som borde kunna försörja dem.

Detta överensstämde med bestämmelserna. Den fattige skulle om möjligt försörjas genom eget arbete eller av släktingar, annars genom mindre bidrag. Blev bidragen alltför stora intogs den fattige på fattighus.

Fattigvården hade enligt 1853 års förordning såväl målsmanna- som hus-

bonderätt över den intagne. Detta innebar, att den förfogade över hans ägodelar och arbetskraft. Då en fattig blev intagen, fick han överlämna sina ägodelar, bankböcker etc.⁸ Även kvarlåten-skapen efter de intagna gick till fattigvården.⁹

Ibland var vård av ett (tidigare intaget) sjukt hjon ett villkor för intagningen "med skyldighet för henne att vårda lama Karna och Cilla".¹⁰ De intagna var skyldiga att arbeta efter förmåga med sopning av stadens torg samt kalkslagning.¹¹

Hjonen fick begära tillstånd att flytta från inrättningen. De kunde då få ersätta det understöd de blivit beviljade, men de kunde också vråkas, ofta med motiveringen att de skulle försörja sig genom arbete.¹² De blev då ofta "förpassade" från kommunen och beviljade hyreshjälp, kontanter eller tågbiljetter (enkel resa t ex till Stockholm eller Holstein) med villkoret att de lämnade inrättningen och avsåg sig alla anspråk på att stanna där.¹³ Kunde hjonet då klara sig på penningsumman utan att söka fattighjälp de första sex månaderna i den nya kommunen blev denna enligt 1853 års förordning skyldig att ta hand om honom eller henne i fortsättningen.

Mellan tio och tjugofyra nya hjon intogs varje år och ett till tre hjon lämnade fattighuset. 1869 lämnade dock 17 hjon anstalten. Detta föregicks av ett styrelsebeslut om inspektion av de intagna: "De å inrättningen intagne samtliga fattighjon blevo föreviste en efter annan och fingo undergå granskning..."¹⁴ Detta beslut samt det stora antalet vräkningar tillkom efter det att pastor Collin lämnat styrelsen i slutet av 1868. Om denna nya linje visade en hårdare inställning hos den nya styrelsen

De intagna hjonen fick inte lämna fattighusets gård utan särskilt tillstånd. Foto Kulturens samlingar.

eller var ett resultat av det svåra ekonomiska läge, som måste rått månaderna efter pastor Collins avgång, är osäkert. Pastor Collin hade nämligen under hela sin tid i styrelsen ordnat förskott på anslagen till fattigvården. Dessa förskott upphörde efter Collins avgång.¹⁵

Av de intagna utgjordes en stor del av åldringar, men även de ogifta pigorna — ofta medförande barn — var många. En del "halvfåniga" togs även in, medan svårare mentalt sjuka överfördes till hospitalet. De intagna nödåret 1868 skilde sig inte till sammansättningen från övriga års.

En arbetsinrättning var sammanbyggd med det nya fattighuset som byggdes 1863. Några sängplatser (utom ev sjukplatser) synes inte ha funnits där. De intagna som inte hade egen bostad bodde på fattighuset, åt där och blev således hjon som arbetade. Arbetena som utfördes var mangling, tvätt, renhållning

och stenslagning. Ett badhus drevs även i arbetsinrättningens regi. De intagna utgjordes av betalningsovilliga barnafäder, arbetslösa och arbetsföra personer som sökt fattighjälp.¹⁶

Den vanligaste formen att underhålla barn i Lund under denna tid var utackordering till fosterföräldrar. Det finns inga upplysningar om direkta auktioner i Lund. Styrelsen brukade ge pastor Collin i uppdrag att finna lämpliga fosterföräldrar.

Fattigvårdens husbonderätt över understödstagarna innebar, att barnen kunde utackorderas om fattigvårdsstyrelsen fann understöden till en familj betungande. Detta behövde dock ej ske utan förordningen gav varje kommun valfrihet att antingen utackordera barnen eller understödja barnets egen familj. Lund tycks här ha valt att skilja barnen från understödstagande föräldrar och ge dem fosterhem.

Dessa bortackorderingar orsakade många tragedier t ex att en moder försökte återta sitt barn med våld eller att barnet rymde till sina föräldrar på fattiginrättningen. Här ställde sig styrelsen helt oförstående. I det förra fallet uppkallades båda föräldrarna och erhöll en varning av styrelsen, varpå barnet hämtades med polishjälp från modern. I det andra meddelades föräldrarna, att de skulle vräkas från inrättningen om de hyste sonen.¹⁷

Även äldre personer kunde bortackorderas och många familjer splittades genom att föräldrar och syskon kom i olika hem. Sålunda beslöt styrelsen att "utackordera f. slaktaren J.J. mot det pris J.J. kan betinga och får hustrun hämta middagsmat till dess barnet blivit bortackorderat".¹⁸

Skälen till att styrelsen valde att bortackordera barnen var säkerligen delvis ekonomiska. Föräldrarna hade, om barnen var i fosterhem, ingen rätt till understöd utan var enligt förordningen skyldiga att försörja sig själva. Dessutom skulle de efter förmåga bidra till barnens underhåll i fosterhemmet t ex genom att arbeta på arbetsinrättningen.

I genomsnitt 50 barn var i fosterhem varje år. Vanligen erhöll fosterföräldrarna 55—60 kr per år.¹⁹ Huvudparten av fosterföräldrarna tillhörde ungefär samma sociala grupp som föräldrarna, dvs hantverkar- och arbetarfamiljer. Härtill kom det stora antalet jordbrukare som tog fosterbarn.²⁰ Dessa jordbrukare bland fosterföräldrarna bör vara en följd av styrelsens politik att söka fosterhem på landsbygden, där barnen säkerligen utgjorde ett välkommet arbetskraftstillskott. Att fosterföräldrarna skulle sökas på landsbygden fanns

stadgat i Lunds lokala reglemente men inte i 1853 års allmänna förordning.

Enligt Lunds reglemente skulle fattiga barn och åldringar beviljas understöd i första hand genom mat på inrättningen. En person kunde få all mat på inrättningen utan att bli intagen, men ett eller två mål var den vanligaste understödsformen.

Mathållningen var ytterst spartan. På morgonen serverades gröt, till middag oftast soppa och till kvällsmat sill med dricka.²¹

Ett stort antal barn fick mat i skolan, ofta i fattig- eller småbarnsskolan. Denna var belägen i samma kvarter som fattighuset. Middag på själva fattighuset existerade även som understödsform för barnen t ex under konfirmationsläsningen.

Hur många personer som fick mat i eller från inrättningen just under 1860-talets sista år går det inte att få fram några uppgifter om. Däremot finns en liten tryckt lapp med uppgifter från 1870 bevarad.²² Härav framgår att i genomsnitt 80 personer både bodde och åt på inrättningen detta år. De mest intressanta siffrorna gäller middagar utom inrättningen. De visar att genomsnittligt 100 personer utspisades utom inrättningen. Det var alltså fler utom inrättningen än intagna som fick middagsmat. Det serverades dessutom kvällsmat till i genomsnitt 23 personer per dag. Antalet frukostportioner till personer utom inrättningen uppgick däremot inte till en om dagen.

Dagsransonen bröd var 1 skålpund. Ungefär 90 personer inom och 130 utom inrättningen fick bröd. Även av brödportionerna gick fler utom inrättningen än till de intagna.

Av protokollen kan utläsas, att be-

viljningen av bröd ökade under nödåren 1867 och 1868, men den var även hög 1869. År 1865 beviljades brödportionerna alltid utan tidsbegränsning och de minskades eller indrogs ej. Beviljningar på två veckor eller mindre förekom överhuvudtaget inte förrän 1867.

Beräknad antalet tidsbegränsade brödportioner i procent av samtliga, visar de en anmärkningsvärd ökning 1868 och minskar endast svagt 1869.

Utvecklingen för antalet tidsbegränsade middagsportioner var likartad. Även här ökade de tidsbegränsade portionerna i procent av samtliga kraftigt 1868.

Den markanta ökningen av de tidsbegränsade middags- och brödportionerna 1868 tyder på att styrelsen under nödåret valt att hjälpa flera personer en kortare tid.

Fattigvårdens inkomster utgjordes till största delen av anslag från drätselkammaren (20—30.000 kr). Därtill kom ersättningsmedel från andra kommuner för hjon som hade sin hemort där, inkomster av försålda matportioner och dricka från fattighuset samt återbetalda understöd.

De totala utgifterna uppgick till mellan 23.000 (1865) och 47.000 kronor per år (1868). Även om dessa summor justeras med avseende på förskott, kassa-behållning etc visar utgifterna en kraftig ökning 1868. Dessa utgifter måste dock brytas ner i mindre poster och relateras till prisutvecklingen innan några säkra resultat kan nås.

Matkostnaderna var under hela perioden den största utgiften i fattigvårdens budget. Dessa kostnader ökade kraftigt under nödåren, från ca 8.000 kr 1865 till 17.400 kr 1868. Detta behöver dock inte tyda på att fler personer erhöi mat

från inrättningen detta år, då priserna på tex råg, korn och potatis ökade mycket detta år till följd av missväxten.²³

En annan stor utgift var bränslekostnaderna. Bränslet användes dels på inrättningen, dels delades stenkol ut åt behövande utom inrättningen. Utgiften för bränsle är hög 1868, 3.200 kr men överträffades något av 1866 års. Bränslepriserna höll sig relativt konstanta, då de inte direkt berördes av missväxt och torka.

De kontanta bidragen som utdelades av fattigvården ökade under 1867 och 1868. Här ingick förutom uppfostringsbidrag för fosterbarn även hyresbidrag. Dessa beviljades ett stort antal personer men med små belopp, vanligen 6 kr. Kontanta bidrag kunde även erhållas till kläder, resor, begravning och vid sjukdom.

Ungefär 25 fattiga avlidna erhöi gratis likkista varje år. Kostnaderna för dessa sökte styrelsen hålla nere genom att starta tillverkning av kistor på fattighuset vid slutet av perioden.

Fattigvården hade utgifter för lagsökningskostnader, lösen av utslag i olika mål mot andra kommuner i tvister om de hjälpsökandes hemort. Dessa utgifter ökade 1869 till ca 120 kr men var i verkligheten större, då vaktmästaren personligen måste lämna besvär till andra kommuner samt hämta utslagen i olika mål. Därtill kom utgifterna att förpassa hjonet till den socken, där det enligt förordningen ansågs höra hemma. Dessa utgifter kunde dock enligt förordningen utkrävas av denna kommun.

Den fattighjälp som här skildrats var beviljad hjälp, men alla ansökningar om understöd beviljades inte. Avslagen finns antecknade i protokollen. Den vanli-

gaste motiveringen till avslagen var att vederbörande var "arbetsför" eller att den sökande hade släkt som borde ta hand om honom. De angivna skälen överensstämde med förordningen 1853 som stadgade, att arbetsför och frisk person skulle draga försorg om sig och de sina.

I många fall sökte dock styrelsen i Lund göra något för den sökande, även om ansökan avslogs, t.ex. bevilja ett mindre naturabidrag. Styrelsen omprövade ofta sina beslut. En person som fått avslag vid ett sammanträde kunde beviljas det vid nästa. En kvinna som nekats inträde på fattighuset erhöll senare ett kontant bidrag och en del lakansväv.²⁴

Medan inga ansökningar avslogs 1865, och en avslogs 1866 ökade antalet avslagna ansökningar kraftigt till 14 för 1867, 16 år 1868 och 14 år 1869. Inte bara utgifterna ökade alltså under nödåret utan även antalet avslagna ansökningar. Detta visar att nöden steg även i ett stadssamhälle som Lund under nödåren.

Om en person tiggde, lät sina barn tiggas eller "föll fattigvården till tunga" trots att han var arbetsför, ansågs han försvarslös och kunde anmälas till allmänt arbete enligt 1853 års förordning. I Lund varnade styrelsen en person 3 gånger, innan han anmäldes till tvångsarbete. Matbidraget från fattigvården kunde indragas vid första varningen för tiggeri, men även positiva åtgärder kunde vidtas, t.ex. beviljades behövande tiggare ibland bränsle i samband med varningen.²⁵

Antalet varningar per år är mycket skiftande, mellan en och tjugo. Att tjugo varningar utdelades 1866 kan nog förklaras med att styrelsen detta år

ansökt om skyldighet för polisen att anmäla tiggare till fattigvårdsstyrelsen. På så sätt kom troligen flera fall av tiggeri att beivras med varning.²⁶

Enligt 1853 års förordning var fattigvårdsstyrelsen skyldig att anordna arbetstillfällen vid missväxt och allmänna olyckor. I slutet av december 1867 anordnades en arbetsbyrå för män p.g.a. "de hårda vintermånaderna". Männen sysselsattes genom stenslagning. En arbetsinrättning för "kvinnlige handa-slöjder" anordnades av den s.k. Fruntimmersföreningen med hjälp av medel från stadsfullmäktige.²⁷

En soppkokningsanstalt startades i januari 1868 i Lund på privat initiativ genom frivilliga bidrag. Syftet var att "komma alla dem till hjälp som utan att egentligen tillhöra fattigvården under denna svåra vinter ofta befinna sig i saknad av det nödvändigaste för livets uppehälle". Matbiljetter såldes till 8 eller 11 öre. För det lägre priset fick den behövande soppa. Betalade han ytterligare 3 öre, fick han även bröd. En stor del av portionerna utlämnades gratis.²⁸

Några ytterligare hjälpåtgärder tycks inte ha vidtagits i samband med sommarens missväxt, utan de arbetslösa hänvisades till arbetsinrättningen, övriga fattiga till fattigvården.

Sammanfattningsvis kan konstateras att perioden i hög grad präglats av nödåret 1868. Missväxten gjorde att priserna steg i höjden, och fattigvårdsutgifterna ökade. I vad mån denna ökning främst berodde på prisutvecklingen eller på ett ökat antal bidrag har varit svårt att avgöra. Summan av de kontanta bidragen ökar dock inte extremt. Men däremot sker en förändring av både middags- och brödportionerna från fat-

Uppklädda barn utanför fattighuset. Vanligtvis inköptes dock de intagnas kläder på aktioner efter avlidna Lundabor. Foto Kulturens samlingar.

tiginrättningen. Styrelsen väljer att hjälpa fler personer en kortare tid. Detta tyder på en utveckling till en mera flexibel bidragsgivning.

Styrelsen bestod vid denna tid av förtroendemän, som ofta satt i flera styrelser samtidigt. Den tycks ha vinnlagt sig om en tämligen liberal tolkning av gällande bestämmelser. Detta kan utläsas speciellt i samband med avslagna bidragsansökningar, då styrelsen ofta försökte göra *något* för den sökande inom de snäva ramar budgeten medgav. Det kan kanske även utläsas ur förskotten — styrelsen levde länge över de bidrag den blivit beviljad. En förändring inträdde här vid pastor Collins avgång i slutet av 1868. Förskotten upphörde och ett stort antal intagna på fat-

tighuset vräktes. Besparingspolitiken var drastisk.

En rad andra åtgärder vidtogs för att hålla utgifterna nere. Styrelsen sökte överföra utgifter på andra kommuner. Lagsökningskostnaderna mot dessa ökade, och fattiga beviljades understöd i form av enkla tågbiljetter till andra kommuner. Styrelsen var inriktad på att lämna barnen i fosterhem för att minska understöden till deras familjer. Antalet avslagna ansökningar ökade, speciellt under nödåret 1868.

Flera åtgärder vidtogs utom fattigvården för att hjälpa de fattiga under nödåret. En soppkokningsanstalt och två arbetsbyråer startades.

Det är tydligt att nödåren 1867—1869 drabbade inte bara landsbygden

utan också en stad som Lund och att staden hade otillräckliga resurser för att möta en tillfällig social kris. 1868 fick den humanitära medkänslan som social-

vårdsprincip vika för principen att försöka få var och en att genom egen aktivitet förbättra sin situation.

Noter:

¹ Malmöhus läns landskansli. DIIIb:13—15. LLA. Isberg, H; Så var det... Malmö 1959 s. 90. Berggren-Nilsson: Liberal socialpolitik 1853—1884. Uppsala 1965 s. 60.

² Persson, J; Fattig i Lund. Lund 1967. s. 215—216. Björlin-Uggla: Minnesskrift med anledning av stadsfullmäktigeinstitutionen i Lund 50-åriga tillvaro. Lund 1913. Personhist. delen. Lunds Fattigvårdsstyrelse (förkortat L.Fvs). Journaler 1865—9. Lunds stadsarkiv.

³ Persson a.a. s. 214 ff. L.Fvs: Journaler.

⁴ L.Fvs: Protokoll 1868—12—13. Av protokollen framgår inte någon anledning som tex oenighet inom styrelsen.

⁵ Reservationer förekommer i protokollen endast 2 gånger under undersökningsperioden, båda gångerna dock efter Collins avgång.

⁶ L.Fvs. Protokoll 1869-10-14.

⁷ L.Fvs. Protokoll 1866-02-05, 1866-04-16.

⁸ L.Fvs. Protokoll 1865-05-08.

⁹ L.Fvs. Journaler 1865-9.

¹⁰ L.Fvs. Protokoll 1865-06-19.

¹¹ L.Fvs. Protokoll 1869-04-19, 1869-04-26.

¹² L.Fvs. Protokoll 1866-10-08, 1868-08-17, 1869-05-18.

¹³ L.Fvs. Protokoll 1869-04-19, 1869-06-28.

¹⁴ L.Fvs. Protokoll hela år 1869 samt 1969 04-26.

¹⁵ L.Fvs. Journaler 1865-9.

¹⁶ L.Fvs. Journaler samt protokoll 1865-9.

¹⁷ L.Fvs. Protokoll 1866-04-26, 1867-12-06.

¹⁸ L.Fvs. Protokoll 1865-09-11.

¹⁹ L.Fvs. Journaler 1865-9.

²⁰ L.Fvs. Utackorderade barn 1863—1915.

²¹ Enligt vad som beviljades personer utom inrättningen enligt protokollen.

²² L.Fvs. Kassasammandrag 1870-94.

²³ Malmöhus läns landskansli D IIIa: 392, 397, 402, 406, 411. LLA.

²⁴ L.Fvs. Protokoll 1869-02-22.

²⁵ L.Fvs. Protokoll 1865-02-13.

²⁶ L.Fvs. Protokoll 1866-01-22.

²⁷ Lunds Weckoblad 1868-01-30, 1868-02-15.

²⁸ L.Fvs. Soppkokninksanstaltens räkenskaper (G Ib:14) 1868—78.

Ett vendeltida bronsspänne från Bromölla

Rapport av Märta Strömberg

I augusti 1973 fann skolpojken Jonas Paulsson ett litet bronsspänne på en lerig, nyplöjd åker i Bromölla. Först följande höst fick Lunds universitets historiska museum genom mellanhänder uppgift om spännets existens och kunde samtidigt låna in det tillfälligt för konservering och avbildning. Det är nu återlämnat till upphittaren.

Fyndplatsen heter Rökebacken och ligger i samhällets norra del väster om Rökevägen (fig. 1). Det är oklart, om spännet förts upp till ytan vid den senaste plöjningen eller om det sedan länge legat i omrört lager. Upphittaren fann ingenting annat, som kan tänkas höra samman med spännets tid, varken då eller senare. Någon sakkunnig besiktning har inte heller kunnat företas på platsen. Vi vet alltså ännu inte, om föremålet kan ha kommit från en förstörd grav eller ha hört hemma i ett boplatslager. Det kan också vara ett

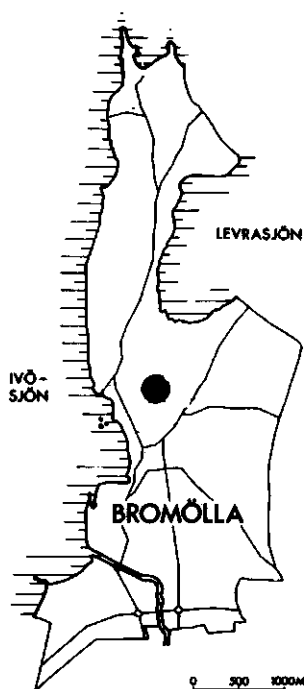

Fig. 1. Fyndplatsen för spännet.

man riket en god vax
 staden hade utsträckt sig
 riket en riklig makt
 den hemliga fästningen

Fig. 2. Spännets ovan- och undersida. Dubbel skala.

borttappat föremål utan anknytning till grav eller boplats.

Spännets är av mycket litet format (fig. 2). Det är ovalt, är 3,8 cm långt, 1,8 cm brett och 2 mm tjockt. Det är svagt välvt eller skålförmigt med en höjd på 5,7 mm. Nålen, som troligen varit av järn av vissa rostspår att döma, saknas, men nålfäste och nålhållare finns kvar. Dessa nålanordningar sitter på undersidan nära kortändarnas ytterkanter.

Föremålets yta är något anfränt och den dekor, som ursprungligen har täckt hela ovansidan, är därför delvis något otydlig och ställvis borta. Hela ornamentiken föreställer ett fyrfotadjur, sett ovanifrån. Som framgår av såväl fotot fig. 2 som analysteckningen fig. 3 är detta djur stiliserat. Framtill ser man ett stort, brett huvud med ögon och nosparti tydligt markerade. I mitten finns ett rektangulärt fält, som kan antagas

föreställa ryggen. Detta fält har troligen ursprungligen varit försett med ett knutmönster men är nu alltför skadat i ytan för att tillåta några säkra slutsatser. Möjligen skulle det gå att få fram dekoren genom röntgenfotografering eller kanske till och med genom specialstudium i mikroskop. Den granskning, som nu företogs med hjälp av ett ordinärt mikroskop, gav inte mer än en bekräftelse av vad man kunde se med blotta ögat, nämligen en ojämn yta tydande på att här bör ha funnits ett mönster.

Djurets ben är bandformigt smala med markering av höfterna genom rundlar och placerade på ömse sidor om mittfältet.

Detta föremål är ett intressant nytt fynd. Det tillhör en heterogen grupp dräktspännen från senare delen av vendeltiden, d v s från 700-talet, i detta fall troligen förra hälften eller mitten av århundradet. Vendeltidens konst-

hantverk — som vi möter det i de gjutna bronserna — kännetecknas av individuella alster eller ett fåtal med samma detaljutförande till skillnad mot nästa skedes, vikingatidens mera enahanda smyckeindustri. Utmärkande är också att dessa tidiga spännen är små. I vikingatida gravar finner man också ovala spännen (eller spännbucklor som de oftast kallas), som förekommer parvis men alltid är större och då också med en markant välvning eller skålform.

Det nyfunna bronsspännet är alltså inte en exponent för en massproduktion utan ett i varje fall hittills unikt stycke arbete. Man kan dock genom form och ornamentik bestämma miljön, vilket framgår av den ovan angivna dateringen. Oftast föreställer de små skålformiga spännena ett djur sett ovanifrån, med ett mittfält i form av en smal list eller som i detta fall ett bredare rektangulärt band.

Hela antalet sådana spännen är något över 50, om man räknar med alla varianter men ändå bara tar med hela eller i det närmaste hela exemplar.¹ Det finns dock endast några få smycken, som är nära besläktade med spännet från Bromölla. Det gäller fynd från Sjöland och Jylland.² Men även i Danmark är det fråga om enstaka exemplar av denna speciella variant. Om man däremot ser de små vendeltida skålspännena som en helhet kan man peka på fynd från exempelvis Ravlunda i sydöstra Skåne, där spännet för övrigt har samma längd som i Bromölla.³ Vidare har vi fynd från Löddeköpinge och Kungsmarken, S. Sandby i västra Skåne samt Bäcksjog i Kiaby och Åhus i nordöstra Skåne.⁴ Skåne är alltså representerat med några fynd i det sydsandinaviska utbredningsområdet. Denna speciella

Fig. 3. Analysteckning av spännets dekor. Dubbel skala.

släktskap i dräktspännenas utformning inom Sydsandinavien gäller inte enbart de skålformiga spännena utan även andra typer, såsom framför allt fågelformiga och näbbformiga fibulor samt ovala och rektangulära skivspännen. För just de sistnämnda spännenas vidkommande intar Skåne en betydande plats, och under senare år har spännenas antal ökat ytterligare i samband med en rad systematiska undersökningar på fyndplatser med vendeltida material.⁵

Från nordöstra Skåne kommer också ett par större skålspännen från slutet av av vendeltiden, sent 700-tal och tiden omkring 800 e.Kr.⁶ Vi ser härigenom en viss tyngdpunkt i denna del av landskapet, där ju också den nya fyndplatsen ligger. Utifrån de naturliga betingelserna bör det ha varit en bra jordbruksbygd med därav följande möjligheter till export av överproduktion av

livsmedel och annat och härigenom till kulturella kontakter, som verkat stimulerande på det egna konsthantverket.

Noter:

¹ *M. Ørsnes*, Form og stil i Sydskandinaviens yngre germanske jernalder. Nationalmuseets Skrifter, Arkæologisk række XI. Kbhvn 1966, s. 148 ff, fig. 169—196.

² *Ørsnes*, a.a., s. 150, typ N 1 b, fig. 175 och 178.

³ *M. Strömberg*, Untersuchungen zur jüngeren Eisenzeit in Schonen. Acta Archaeologica Lundensia, Ser. in 4°, N° 4. Lund 1961, Bd I, Text-abb. 5: 2 a—c, s. 127 f, Bd II, Taf. 32: 4 a—c.

⁴ *Strömberg*, a.a., Bd II, Taf. 63: 1—4.

⁵ *Strömberg*, a.a., Bd I, s. 116 ff. *Ørsnes*, a.a., s. 101 ff. *M. Strömberg*, Nya fynd av vendeltidsfibulor i Skåne. Honos Ella Kivikoski. Finska fornminnesföreningens tidskrift 75. Hfors 1973, s. 230 ff med uppgifter om nya fynd i Skåne. Efter det att denna uppsats publicerats har antalet vendeltida spännen ytterligare utökats, bl a med ett mycket fint exemplar från Valleberga.

⁶ *Strömberg*, a.a. (1961), Bd II, Taf. 63: 5 och 6.

Utgrävd hög i Halland

I maj 1975 grävdes fornlämning nr 29 "Gävehögen" i Ås socken, Halland ut genom Hallands museum. Högen var skadad genom grustäkt i de södra delarna under 1930-talet och genom rovgrävning i NV på 1810-talet. Odling under hela 1900-talet hade planat ut den. Det gamla namnet tyder på en anseelig hög: "gäv" är ett dialektord med innebörden rejäl eller betydande.

I högen fanns ett brandflak där ben och fynd låg spridda utan inbördes ordning. Fragment av samma föremål hittades upp till fyra meter från varandra. Fynden utgjordes av fragment av en glasbägare med påsmälta trådar, ett 30-tal spelbrickor av ben av Petersens typ A, vendeltid eller tidig vikingatid. Inga rester av spelbräde hittades och inte heller tärningar. Mot tidig vikingatid pekar också de kamfragment som fanns, med motsvarigheter närmast i Birka. Dessutom hittades keramik, som var magrad med glimmer, ett par remtungor

av brons, delar av flera brynen samt ett flertal bronsbleck med U-formigt tvärsnitt. Deras sannolika användning förefaller vara som kantbeslag till en läder- eller tygpung.

Benmängden i brandflaket var mycket stor, ca 10 kg, vilket tyder på en stormansgrav med husdjur med i bränningen.

I det som innan skadegörelsen genom grustäkten troligen var centrum på graven låg en liten kista av stenhällar. Den tillkom i slutet av 1930-talet då man besiktigade graven sedan täkten avbrutits. Därvid fann man några stenhällar som man ansåg vara från en stenkista, vilken återuppbyggdes. Om man kan anta att stenhällarna funnits i centrum skulle emellertid omkring halva brandflaket vara bortschaktat. Detta måste anses som ytterst beklagligt eftersom gravar från tidig vikingatid med så rik fyndsammansättning är ovanliga i Halland.

K. J.-A.

En ornerad renhornshacka

I samband med arkeologiska undersökningar av några mesolitiska boplatser utmed kanten av Ageröds mosse, Munkarps sn., centrala Skåne, påträffades i boplatssektionen Ageröd I:HC en rikt ornerad men dåligt bevarad hornhacka. Fyndet gjordes i ett bottensediment bestående av svämtorv i vilken avfall från en boplat vid strandkanten inlagrats. Lagret kan genom pollenanalys och C-14 mätningar dateras till sen boreal tid, ca. 6100 f.Kr.

Hackan skiljer sig i flera avseende från ornerade skafthålsredskap från mesolitisk tid. Osteologisk expertis har konstaterat att den tillverkats av en ögontagg från ett renhorn. Det märkliga med detta undersökningsresultat är det faktum att renen hade varit utdöd i Skåne i cirka tvåtusen år när hackan deponerades på fyndplatsen.

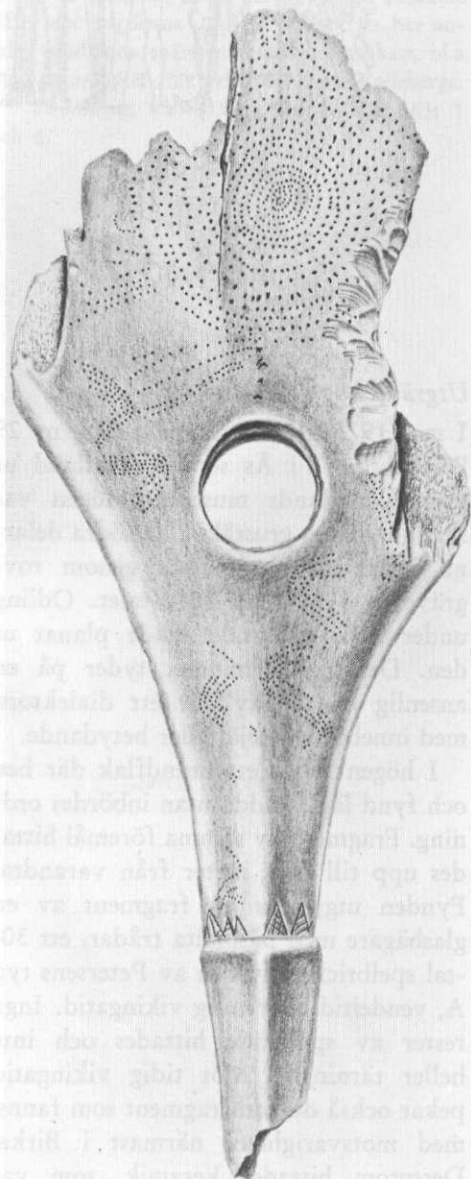
Några direkta paralleller till ornamentiken är svårt att finna. Den utgöres av motiv som dels utförts genom intryck med ett spetsigt föremål dels genom ristning. I intrycksteknik har spiralen i hackans övre del utförts liksom de grupper av rader som utgår från denna samt de två vågbanden som löper utmed hackans kanter. De W-formade mönstren ovanför skafthålet samt de skrafferade trianglarna i spetspartiet har ristats in. Ornamentiken är märkligt nog koncentrerad till en bredsida. Plastiska ornament förekommer i form av en inskuren avsats i spetsen och en formad ås vilken löper från skafthålet till avsatsen.

Hackans förekomst i det senboreala lagret kan förklaras på flera sätt. Två alternativ tycks dock vara de mest rimliga. Antingen är hackan tillverkad under senglacial tid, bortkastad och tillvaratagen några årtusenden senare eller

har renhornet som färdig produkt utgjort en handelsvara från ett område som under boreal tid hyst ren, troligen Hardangervidda i Norge.

L. L.

Ritning av B. Centervall.

ALE utkommer med 3 häften och ett informationsnummer årligen. Brev och manus till redaktionen adresseras till antikvarie C. Bunte, Winstрупsgatan 10, 222 22 Lund, tel 046 - 12 66 09.

MEDLEM erhåller tidskriften kostnadsfritt. Årsavgiften 20: — kan insättas på De skånska landskapens historiska och arkeologiska förenings postgirokonto Lund nr 24 68 31-2, c/o kamrer Allan Persson, Karhögstorg 4 A, 223 55 Lund.

ALDRE HÅFTEN av "Samlingar till Skånes historia", "Skånska Samlingar" och "Historisk tidskrift för Skåneland" samt andra av föreningen utgivna skrifter kan erhållas genom hänvändelse till föreningens sekreterare, antikvarie Nils Nilsson, Kulturen, 223 50 Lund.

EFTERTRYCK, helt eller delvis medgives endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Föreningens styrelse

Bitr. professor Erik Cinthio, Lund, ordf., intendent Bengt Bengtsson, Lund, v. ordf., antikvarie Nils Nilsson, Lund, sekr., kamrer Allan Persson, Lund, skattmästare samt professor Nils-Arvid Bringéus, Lund, antikvarie Carin Bunte, Lund, professor Bertil Ejder, Lund, landsantikvarie Evald Gustafsson, Lund, museiintendent Lars-Göran Kindström, Helsingborg, professor Sven Kjellerström, Lund, professor Birgitta Odén, Lund, musichef Bengt-Arne Person, Varberg, disponent Birger Persson, Ystad, professor Jerker Rosén, Lund, greve Hans Wachtmeister, Johannishus, intendent Gustaf Åberg, Simrishamn. Hedersledamot: professor Jörgen Weibull, Århus.

